

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2015

Lea Roubíková

Univerzita Hradec Králové
Filosofická fakulta
Katedra filozofie a společenských věd

Úskalí Descartova dualismu

Bakalářská práce

Autor: Lea Roubíková
Studijní program: B 6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie a společenské vědy
Vedoucí práce: Mgr. Ondřej Švec Ph.D.

Hradec Králové, 2015

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta

Zadání bakalářské práce

Autor: Lea Roubíková

Studium: F11483

Studijní program: B6101 Filozofie

Studijní obor: Filozofie a společenské vědy

Název závěrečné práce: Úskalí Descartova dualismu

Název závěrečné práce AJ: Problems with Cartesian Dualism

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Práce bude zaměřená nejprve na odlišnost Descartova dualismu od předchozích pojetí vztahu mysli a těla, zejména vůči aristotelskému chápání duše jako životního principu těla. Pomocí rozboru Čtvrté Rozpravy o metodě a Druhé Meditace bude posouzena otázka, do jaké míry lze chápat mysl jako něco nezávislého na těle. Na základě otázek, které Descartovi adresovala princezna Alžběta v dopisech z r. 1643, budou ukázána úskalí Descartovy reálné distinkce duše a těla: Je-li mysl nehmotná, tj. neprostorová, jak může pohnout tělem na základě vlastního úmyslu? A je-li mysl na těle zcela nezávislá, jak je možné, že emoce, bolesti či jiné stavy pociťované v duši lze pochopit pouze na základě jejich tělesné podmíněnosti? Jak se Descartes pokouší vyrovnat s tímto problémem například ve Vášních duše? Proč se nelze spokojit s jeho odpovědí, založené na předpokladu šišinky mozkové jako místa vzájemného působení duše a těla? Bibliografie: Descartes, R. Rozprava o metodě, Praha: Svoboda, 1992 Descartes, R., Meditace o první filosofii. Námitky a autorovy odpovědi, Praha: Oikoymenh, 2003 Descartes, René: Dopisy Alžbětě Falcké. Brno, Petrov 1997.

Garantující pracoviště: Katedra filozofie a společenských věd, Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Ondřej Švec, Ph.D.

Oponent: Mgr. Filip Jaroš, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 4.10.2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala (pod vedením vedoucího bakalářské práce) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 22. 4. 2015

Anotace

LEA ROUBÍKOVÁ. *Úskalí Descartova dualismu*. Hradec Králové: Filosofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2015, 56. s. Bakalářská práce

Ve své bakalářské práci, nazvané *Úskalí Descartova dualismu*, pracuji s myšlenkami novověkého filozofa Reného Descarta a jeho současníků, kteří vytváří prvotní podmínky ke zkoumání slabin karteziánského dualismu. Má práce je rozčleněna do tří základních segmentů. V první části se věnuji porovnání karteziánského dualismu s předchozími teoriemi o pojetí vztahu těla a mysli, přičemž jej vymezuji zejména vůči aristotelskému hylemorfismu. Ve druhé části se zaměřuji na přesný popis reálné distinkce těla a duše a následně také na jejich vzájemné působení. V poslední části poukazuji na úskalí, pramenící nejen z Descartova úsilí prokázat odlišnosti materiálního těla a imateriální duše, ale také z jeho snahy propojit tyto dvě, zdánlivě neslučitelné substance.

Klíčová slova: karteziánský dualismus, metodická skepse, substance, poznání

Annotation

LEA ROUBÍKOVÁ. *Problems with Cartesian Dualism*. Hradec Králové: Faculty of Arts, University of Hradec Králové, 2014, 56. pp. Bachelor Degree Thesis.

In my bachelor paper, which is called *Problems with Cartesian Dualism*, I work with thoughts of an early modern philosopher René Descartes and his contemporaries, who create the first impulses to examine weaknesses of Cartesian Dualism. My work is divided into three basic segments. In the first part I pay attention to comparison of Cartesian Dualism and the precedent theories of conception of the relation between a body and mind and I also define it in particular to Aristotle's hylomorphism. In the second part I focus on a precise description of a real distinction of the body and the mind and also on their interaction. In the last part I refer to the difficult issues stemming not only from Descartes' efforts to prove the differences between a material body and immaterial soul, but also from his efforts to unite these two ostensibly incompatible substances.

Keywords: cartesian dualism, methodological scepticism, substance, knowledge

Obsah

Úvod	1
1 Vztah mysli a těla u předchůdců	2
1.1 <i>Aristotelova duše jako skutečnost těla</i>	4
1.1.1 Duše vyživovací	5
1.1.2 Pohyb	6
1.1.3 Vnímání.....	7
1.1.4 Myšlení.....	8
1.2 <i>Aristotelova duše jako součást celku vs. Descartův dualismus</i>	9
1.2.1 Odlišnosti ve vztahu těla a duše	10
1.2.2 Proč v Aristotelově hylemorfismu nevzniká problém vzájemného působení duše a těla	15
2 Descartův dualismus	17
2.1 <i>Vymezení pojmů těla a duše a jejich reálná odlišnost.....</i>	20
2.1.1 Věčnost duše a pomíjivost těla	24
2.1.2 Nezávislost existence duše na existenci těla.....	26
2.2 <i>Vzájemné působení těla a duše</i>	28
2.2.1 O tělesných afektech působících na duši	31
2.2.2 O působení duše na tělo.....	33
3 Úskalí Descartova dualismu.....	39
3.1 <i>Problematika nezávislosti substance myslící a rozprostraněné.....</i>	39
3.2 <i>Problematika afektů duše, jejichž příčina se nachází v těle.....</i>	50
Závěr	53
Prameny a literatura.....	55

Úvod

Ústředním tématem mé bakalářské práce je Descartův dualismus spolu s úskalími, která přináší. Toto téma jsem si vybrala proto, že i přes problematičnost, kterou dualistické vysvětlení člověka vytváří, stálo nesporně na počátku moderního pojmání vědy. A nebyť této koncepcí o rozdělení sféry duševní a tělesné, za pomoci striktně analytické, metodické skepse, která umožnila demytizaci přírody a vnímání fyzická v rámci jeho mechanistických zákonitostí, by pravděpodobně nebylo ani exaktních věd v nynějším slova smyslu. Z dnešního pohledu se dualismus pro mnohé nezdá být nikterak přelomovou teorií. Ale samozřejmost, se kterou jej přijímáme, pouze potvrzuje vliv, který měl nejen na vývoj kontinentální filosofie, ale také na vývoj západní společnosti obecně.

Hlavním cílem mé práce je popsat koncepci dualismu, nalézt a nastínit komplikace vznikající z odlišnosti těla a duše, a dále zhodnotit platnost Descartových odpovědí na vyvstalou problematiku. Ústřední proměnou se tak stává otázka, zda se Descartovi podařilo obhájit koncepci dualismu, nebo zda zde neustále zůstávají neobjasněné problémy, jenž brání plnému porozumění a přijetí jeho teorie.

Problematiku Descartova dualismu se proto nejprve pokusím stručně popsat, spolu s porovnáním karteziánské koncepce oproti koncepcím předchozím. V první kapitole se budu soustředit zejména na Aristotelův hylemorfismus a na vlastnosti, které jej s dualismem spojují a naopak i rozdělují. Ve druhé kapitole nastíním neodmyslitelné základy dualismu spolu s deskripcí metody, jenž tento proces zprostředkovala. A v neposlední řadě avšak v poslední kapitole se zaměřím na námítky, které byly vzneseny především Descartovými současníky. Tímto postupem získáme plnohodnotný obraz o kladech i záporech základní formy dualismu. Čerpat přitom budu zejména z primárních, tištěných zdrojů, tedy ze spisů samotného Descarta spolu s dopisy a odpověďmi, které upřesňují jeho teze. Ty dále doplním sekundárními zdroji, zaměřujícími se na řešení dualistické otázky.

1 Vztah mysli a těla u předchůdců

Problematika vztahu mysli a těla je v dnešním pojetí vztahována především k novověkému mysliteli Renému Descartovi, na kterého se bude soustředit i má práce. Ale Descartes nebyl prvním a jistě ani posledním, kdo o tomto vztahu těla a mysli pojednával. Otázku vzájemného působení obou substancí nalezneme již tisíce let před Descartovou odvážnou teorií dualismu, a sice v antickém Řecku. První zmínky o imateriální duši nalézáme již v 7. století před naším letopočtem u Milét'anů, kteří v čele s Thalétem jakožto otcem evropské filosofie, popisovali duši jako princip způsobující pohyb. Jeho následovník, Anaximenés připisuje duši konkrétnější formu, v podobě vzduchu. Tato představa vycházela zřejmě z představy, že člověk přestává být životaschopný, pokud přestane dýchat. A stejně tak jako je pro člověka duše v podobě vzduchu životním principem, je zároveň také principem celého světa, jelikož jej obklopuje a vyplňuje.¹

Samostatnou individuální duši však popisovali až Pythagorejci, jako harmonii čísel a skladbu vzájemných protiv. Bylo ji tak možné považovat za složeninu čísel, která byla neměnnou podstatou jsoucen a zároveň sama sebou pohybující. Za zmínku rovněž stojí, že podle Pythagorejců bylo omezené tělo hrobem neomezené veličiny duše, do kterého byla uvržena trestem a byla tak nucena střídat těla dokud své hříchy neočistí.²

O století déle charakterizuje Démokritos duši jako složeninu jednotlivých prvků neboli atomů. Zvláštností tohoto stanoviska je, že duše se přesunuje ze sféry metafyzické do sféry fyzikální a stává se tak imanentní hmotnému světu, jelikož je v tomto pojetí sama složena z matérie. Díky tomu je schopna poznávat jednotliviny a nazírat prvky, ze kterých se skládá.³ Krom odlišnosti metafyzické duše od hmotného těla (vyjma Démokritova pojetí) nemají však tyto počínající koncepce dualismu s karteziánským přístupem mnoho společného.

¹ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. s. 35

² TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. s. 43

³ ARISTOTELÉS. *O duši*. 406b – 407a

O několik let déle však rozpracovává Platón dualistickou koncepci, která předpokládá existenci dvou vzájemně odlišných světů. Jelikož svět je dle Platóna stejným organismem jako ostatní bytosti, musí se stejně jako ony nutně skládat z těla a duše. Primárním je svět idejí, který lze nahlížet pouze rozumem. Tento svět je věčným a proto skutečně jsoucím. Druhý svět nazývá Platón pozemským. Zde žijí naše hmotná těla, která vnímají své okolí pomocí smyslů. Hmotná sféra je ze své podstaty pomíjivá, a proto ji Platón označuje za nejsoucí. Svět idejí přitom staví nad svět pozemský, který je pouze nestálým odrazem idejí. Zatímco existence světa pozemského je plně závislá na existenci světa idejí, jelikož ideje je možné stylizovat do funkce praobrazů, od kterých se hmotné věci pouze odvozují, ideje mohou existovat i bez bytí subjektů, jelikož jsou sami o sobě objektivní a nadsmyslové. A stejně tak i v pojetí složeniny člověka je tělo pouze hmotnou schránkou a zároveň odrazem nesmrtelné duše.⁴

Ne náhodou nám tyto dva oddělené světy idejí a matérie připomínají odlišné sféry existence těla a duše. Problematičnost oddělení podstaty předmětu, i předmětu samotného do dvou rozdílných světů, totiž neunikne Platónově nejbystřejšímu žákovi - Aristotelovi, jehož následnou koncepci hylemorfismu ve svých dílech hojně komentuje Descartes. Kritika, kterou Aristoteles odhaluje ve svých úvahách o metafyzice, vyvstává právě z odloučení podstaty od předmětu. Aristoteles, věrný svému učiteli, však nezavrhuje dualismus samotný, pouze jej zmírňuje ve formu hylemorfismu. A to především propojením obou Platónských podstat v jednotu. Vytváří tak celek, který má však stále očividně odlišné složky, tedy duchovní a tělesnou. Dělení obou složek je ale u Aristotela, na rozdíl od jeho předchůdce, pouze abstraktní možností. Jelikož celek potřebuje ke své činnosti bezpodmínečně obě zmíněné části.⁵

Na filosofickém podloží, jež jsme nastínili, vytváří Aristoteles spis *O Duši*⁶, ve kterém aplikuje svou tezi hylemorfismu na vztah těla a mysli. Zpočátku je ale třeba vytyčit metodu, kterou bude o duši pojednávat a také se vymežit k tezím předchůdců. Nejprve se proto táže na pythagorejskou teorii o duši, jakožto harmonii čísel. Pokud by duše byla harmonií, je nutné, aby byla harmonií více částí k tomu, aby mohla být

⁴ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. s. 84 - 85

⁵ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. s. 94

⁶ ARISTOTELÉS. *O duši*. 3. vyd. Překlad Antonín Kříž. Praha: Rezek, 1996.

složena z prvků, které nejsou homogenní? Jaké jsou to ale prvky, ze kterých by mohla být složena duše? Tento popis složených částí se dle Aristotela hodí spíše na tělesnou schránku. K Démokritovu atomismu podotýká, že pokud by byla duše složena z částí, musela by zaujímat nějaké místo v prostoru. Ovšem pokud má být propojena s tělem, muselo by to být stejné místo, jako zaujímá naše fyzická schránka. Jak by ale mohly být dvě hmotné věci na témže místě? I v případě, že by se duše skládala z jemnějších částí, stále není možné, aby ve stejném prostoru přebývala dvě různá tělesa.⁷ Ani jedno z předchozích vysvětlení existence duše tak není pro Aristotela dostatečným, proto se jeho dříve rozpracované tezi hylemorfismu dostává praktického uplatnění na konkrétním případě vztahu mysli a těla.

1.1 Aristotelova duše jako skutečnost těla

Aristotelův výměr duše je založen na dvojitým principu podstaty jsoucna. Jsoucno se v tomto pojetí skládá z tvaru a látky. Zatímco látka představuje možnost, neboli potenci, tvar je její skutečností. Živá přírodní tělesa, tedy nejen lidské bytosti, mají složenou podstatu. Nutno podotknout, že Aristotelés nemluví o dvou rozdílných podstatách, ale pouze o podstatě jedné, ačkoli složené ze dvou částí. Duše je přitom prvotní skutečností těla, je jakousi mohoucností nástroje a tělo je naopak jsoucnost v možnosti. Ačkoliv má tělo v možnosti veškeré své výkony, není samo schopno tyto možnosti uskutečnit. Je nástrojem pro výkon, jež realizuje duše. Duše je tak stavěna do role pojmové podstaty přírodního těla a stává se jeho bytností. Tento vztah Aristotelés přibližuje metaforou oka jakožto samostatné živé bytosti: „Kdyby totiž oko bylo živou bytostí, jeho duší by byl zrak; neboť ten je pojmová podstata oka. Oko je látkou zraku; jakmile ten zanikne, není to již oko, leč jména, jako oko, jež je vytesané z kamene nebo oko namalované.“⁸

Podstata bytosti má tak trojí význam: tvar, látku a celek obojího. Tudíž nelze duši oddělit od těla a tělo od duše. Jen spolu mohou utvářet živou bytost. Duší

⁷ ARISTOTELÉS. *O duši*. 407a

⁸ ARISTOTELÉS. *O duši*. 412b

myslíme, vnímáme a žijeme. Ačkoli je tělu formou, není však sama tělesná. A stejně jako je tělo bez duše pouze látkou bez formy, potenci bez skutečnosti, tak i duše bez těla je pouze formou, která bez látky nemá obsah k formování. Z tohoto faktu může být odvozeno, že není živé bytosti, která by mohla existovat a zároveň nebýt zformována duší. Je ale zřejmé, že duše lidské, zvířecí a duše rostlin nejsou zcela totožné. A tak Aristotelés vytyčuje různé významy života. Duše se dle něj vymezuje čtyřmi mohutnostmi, které mezi sebou mají určené stupně od nejnižšího po nejvyšší. Mezi tyto mohutnosti spadá: vyživování, vnímání, pohyb a myšlení.⁹

Zatímco první tři jsou od sebe odlišné pouze pojmově, myšlení je zcela odlišným druhem mohutnosti duše, jelikož je věčné a tak nepomíjivé. Různé bytosti přitom disponují různými mohutnostmi, některé bytosti mají pouze jednu, některé mohou mít mohutnosti všechny. Přičemž mohutnosti si vždy zachovávají své stupně. V případě, že má živá bytost mohutnost nadřazenou, stává se samozřejmostí, že má i všechny pod ní podřazené. Proto není živočicha, který by měl pohyb, ale scházela mu mohutnost vyživovací. Vyživovací duši má přitom nutně vše živé. Smyslové pocitování mají ale už jen bytosti schopné místního pohybu.¹⁰

1.1.1 Duše vyživovací

Vyživování je nejzákladnější ze čtyř mohutností a má ji nutně každé živé stvoření. V protikladu k tomuto názoru si jistě vybavíme Descartovo přesvědčení o exkluzivitě duše, vložené pouze do lidských bytostí. Myšlenka, že nejen jiné živé bytosti, nýbrž i rostliny disponují duší, je proto v absolutním rozporu s pozdějším Descartovým pojetím duše, jakožto oduševnělého principu člověka.¹¹

U Aristotela je však vyživováním (představující základní mohutnost duše) zajištěno udržování fyzického těla, které je vlastní veškeré živé přírodě a díky čemuž mohou stvoření rozvíjet svou další činnost. Je tedy jedním ze zdrojů pohybu, jelikož zapříčiňuje růst a tedy změnu vlastností. Vyživování je zde těsně spojené s plozením,

⁹ ARISTOTELÉS. *O duši*. 412a

¹⁰ ARISTOTELÉS. *O duši*. 431b – 432a

¹¹ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. s. 300

což je přirozený akt, jehož pomocí se živé bytosti účastní toho, co je věčné a božské, jelikož veškerá činnost bytostí je zaměřena právě k tomuto cíli. Přestože veškeré bytosti jsou ze své podstaty pomíjivé, účastní se na věčnosti skrze trvání svého rodu.¹²

1.1.2 Pohyb

Aristoteles dělí pohyb na dvojí: pohyb s jiným a pohyb sebe samého. V prvním případě je pohybované pouze součástí celku, který se pohybuje. Jeho pohyb je tedy pasivní. Ve druhém případě vychází pohyb z vlastní příčiny. Pohyb je přitom dělen na čtyři druhy: změna místa, změna vlastností, ubývání a přibývání.¹³ Veškeré tyto pohyby se odehrávají v prostoru. Pokud by se duše sama pohybovala alespoň jedním z těchto pohybů, potom by jí muselo náležet určité místo a tedy i tělesnost.¹⁴

Aristoteles také reaguje na Platónovu tezi věčného, souvislého pohybu jakožto produktu duše a odmítá ji s argumentem konečnosti. Myšlení dle jeho přesvědčení končí skrze jednání. Není nekonečnou smyčkou, jelikož naše myšlení má meze. Přijměme ale myšlenku, že činností duše je myšlení. A podstatou myšlení je rozum, který je věčný a nemůže tak zaniknout. Odtud Aristoteles, podobně jako později Descartes, dedukuje, že pohyb a tedy i jakékoliv změny musí být pouze tělesné. Jelikož rozum je v Aristotelově podání věčný, musí i duše, ve které je obsažen být neměnná a bez pohybu.¹⁵

Hybným činitelem není v tomto podání myšlení i proto, že obsahem myšlení teoretického rozumu není jednání. Hybatelem tedy musí být buď žádostivost, nebo rozum praktický. Tedy ten rozum, který účelně usuzuje, aneb vede k tomu, co má být konáno.¹⁶ Jelikož cíl žádostivosti je počátkem našeho jednání, je možné ji považovat za prvotního hybného činitele. Ústrojí, kterým žádostivost působí pohyb, je tělo. Pohyb je dle Aristotela mínění tedy pouze tam, kde se nachází společné výkony těla a duše. Toto tvrzení spolu s přesvědčením, že jistá forma duše náleží každé živé

¹² ARISTOTELÉS. *O duši*. 415a – 415b

¹³ ARISTOTELÉS. *O duši*. 406a

¹⁴ ARISTOTELÉS. *O duši*. 406b – 407a

¹⁵ ARISTOTELÉS. *O duši*. 406a – 407a

¹⁶ ARISTOTELÉS. *O duši*. 432a – 433a

bytosti, předchází problematice neoduševnělých, pohybujících se těl, která později vyvstává z Descartova dualismu.¹⁷

1.1.3 Vnímání

Následující mohutností je vnímání, čili pocitování. Vnímání je vytvářeno smysly spolu s vnímanými předměty. Vnímavost je tak činností i mohutností zároveň. "To, co je schopné vnímat, jak jsme řekli, je v možnosti takové, jaké je již ve skutečnosti to, co je předmětem vnímání."¹⁸ Předměty vnímání jsou přitom vně. Předměty vědění jsou naopak přímo v duši, jelikož vědění směřuje k obecninám, zatímco vnímavost k jednotlivinám.¹⁹

Veškeré předměty přitom vnímáme smysly. Mezi základní smysly patří zrak, jímž vnímáme tělesné věci.²⁰ Sluch, vnímá mimo jiné hlas, který je znakem oduševněné bytosti, jelikož není pouze zvukem, ale je veden představou. Je jakýmsi zvukem s významem. Dalšími smysly jsou čich, chuť a hmat, který je nejnutenější ze všech smyslů.²¹

Pro vnímání obecných vlastností neexistuje více než pět základních smyslů. Obecný smysl, o kterém budeme mluvit později při Descartových úvahách o poznávání nezávislém na konkrétních vlastnostech vnímatelných předmětů, není pro hylemorfismus přípustný. Zde je považováno za jisté, že nemůže existovat další, zvláštní čidlo pro společné vlastnosti předmětů. Význam vícero smyslů, namísto jednoho společného je prostý. Je třeba mít více než jeden společný smysl, protože tak jsme schopni rozeznávat předměty, které mají určité vlastnosti společné, ale jinými se liší. Vnímání samotné má za následek přechovávání forem předmětů na vjemových čidlech. Tyto tvary ve smyslových čidlech přebývají bez látky. Skutečná činnost je ale ve vnímatelném, jelikož ten působí na smysly, člověk zde proto není staven do role

¹⁷ ARISTOTELÉS. *O duši*. 433a – 433b

¹⁸ ARISTOTELÉS. *O duši*. 418a

¹⁹ ARISTOTELÉS. *O duši*. 417a – 417b

²⁰ ARISTOTELÉS. *O duši*. 418b

²¹ ARISTOTELÉS. *O duši*. 419b – 420b

aktivního činitele. Tak je činnost vnímatelného předmětu i vnímajícího smyslu jedním a tím samým, ačkoli mají odlišnou podstatu.²²

1.1.4 Myšlení

Duše, jak jsme již řekli, se určuje pohybem a myšlením, které spolu s poznáváním tvoří vnímání. A vnímáním duše poznává, co jest. Vnímání a poznávání ale neznamená totéž. Zatímco vnímání náleží všem živým bytostem, poznání nemají všichni. Myšlení se totiž může mýlit, může být jak správné tak nesprávné. Ale vnímání je vždy pravdivé. S vnímáním také souvisí obrazivost. Ta bez vnímání nemůže existovat, ale přesto se liší tím, že je plně v naší moci.²³

Dle představ ale konají pouze ti, kteří mají buď zatemněný rozum, nebo jej nemají. Rozum je přítom mohutností, skrze kterou duše poznává a myslí. Stejně jako u Descartovi duše nemá ani rozum tělesné ústrojí, jako je tomu u smyslového ústrojí a není nijak smíchán s tělem. Rozum je tedy v obou pojetích shodně oddělen od těla. I jeho mohutnost a věčnost je jiná než tělesná. Rozum je neměnný, ale tvarově vnímavý, jelikož tvary jsou v možnosti myslící duše a ne ve skutečnosti. Hmotné věci jsou proto předměty myšlení pouze v možnosti. Předměty přítom nemají vlastní rozum, ale rozum v sobě naopak obsahuje předměty myšlení.²⁴

Rozum je třeba dále dělit na trpný a činný. Jak již bylo uvedeno, každá přirozená bytost obsahuje látku, tedy možnost a příčinu, jakožto působícího činitele. Proto musí dle Aristotela být toto rozdělení i v duši. Trpný rozum se stává vším, co je jím myšleno. Tento rozum v možnosti je myšlenými předměty. Ve skutečnosti ale není ničím, pokud nemyslí. Ačkoli je však pomíjivý, duše bez něj není schopná myšlení. Na druhou stranu rozum činný zároveň vše působí. Jen tento činný rozum, který je oddělen od těla tak, že s ním není smíchán, je neměnný, věčný a jeho podstatou je skutečná činnost.²⁵ Čímž se dostáváme k poslední mohutnosti, kterou je myšlení.

²² ARISTOTELÉS. *O duši*. 424b – 425b

²³ ARISTOTELÉS. *O duši*. 427a – 429a

²⁴ ARISTOTELÉS. *O duši*. 429a – 430a

²⁵ ARISTOTELÉS. *O duši*. 430a

Navazme na tezi správného a nesprávného myšlení. Myšlením jednoduchých pojmů nemůže vzniknout omyl. Správné a nesprávné vzniká až tam, kde se myšlenky váží v jednotu. Omyl je zapříčiněn vždy jen vazbou. Myšlení, které váže jednoduché pojmy v jednotu tak zapříčiňuje omyl. Jednotu přitom tvoří právě myšlení, které je produktem rozumu. V čistém rozumu ale není soudu, který by vypovídal o pravdivosti či nepravdivosti. Rozum se tak, na rozdíl od myšlení, které soudy obsahuje, nemůže mýlit. Pokud tedy máme skutečné vědění o nějakém předmětu, toto vědění je zcela totožné s předmětem samým.²⁶

Dále proberme poznávání, které je součástí myšlení. Aristoteles říká, že duše je vše, co jest. Jelikož veškeré jsoucno je buď vnímáním, nebo předmětem myšlení, jelikož vnímavá a poznávací mohutnost duše je v možnosti totožná s předměty poznání, nebo vnímání. Všechny myslitelné tvary, formy a vlastnosti smyslových předmětů jsou tak obsaženy ve vnímatelných tělesech. Mimo ně již nic dalšího neexistuje.²⁷ Apriorní poznání, které známe z kartesiánského pojetí zde není přípustné. Naopak je možné vyvodit, že bez vnímání nemůže dle hylemorfismu být ani poznání. Vrozené ideje, nebo představy neslučitelné s existujícími předměty, tak nejsou pro Aristotela myslitelné. Před podobně nekriticky přijímanými představami, že ideám uvnitř mě odpovídají vně mě ležící jsoucna, varuje Descartes během svých Meditací, jelikož právě přesvědčení o korespondenci věcí ležících mimo mě a idejí uvnitř mě, jsou dle jeho mínění nejčtetnějšími zdroji omylů.²⁸

1.2 Aristotelova duše jako součást celku vs. Descartův dualismus

Po stručném představení Aristotelova pojetí duše se pokusím nastínit základní rysy Descartovy filosofie tak, aby byly zřejmé odlišnosti karteziánského dualismu od hylemorfismu. Základní charakteristikou dualismu je bezesporu rozdělení tělesné a duševní podstaty. Na rozdíl od Aristotela hovoří Descartes o těle a duši jako o dvou zcela odlišných podstatách, které pojmenovává *res cogitans* (věc myslící) a *res extensa*

²⁶ ARISTOTELÉS. *O duši*. 430b

²⁷ ARISTOTELÉS. *O duši*. 431b – 432a

²⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 39

(věc rozprostraněná). Nejedná se tak o jednotnou podstatu složenou z více principů, ale o dvě zcela rozdílné podstaty, z nichž žádná nemůže obsahovat to, co již obsahuje podstata druhá. Nejen tedy, že jsou tyto podstaty odlišné, ale v mnoha ohledech disponují protikladnými vlastnostmi.²⁹

Primární podstatou lidské bytosti je *res cogitans* neboli duše. V Descartově filosofii, na rozdíl od Aristotelova hylemorfismu, mysl (v jakékoliv formě, či úrovni) nepřísluší všem živým organismům, náleží výhradně člověku. Zvířata, rostliny ani jiné organismy duši tedy nedisponují. Mysl je přitom považována za substancí nesmrtelnou a věčnou. Druhou část lidské bytosti tvoří tělo, které na rozdíl od mysli náleží všemu živému i neživému. Je pouze jakýmsi božím strojem, zkonstruovaným k určité činnosti. Samo o sobě tělo nemyslí. Proto jsou veškeré živé bytosti, vyjímaje člověka, pouze stroji bez možnosti myslet, cítit nebo reflektovat sebe sama. Tělo je hmotné a podléhá tak změnám, které jsou důvodem jeho smrtelnosti.³⁰

Tímto pojetím Descartes vytvořil hlubokou propast mezi nesmrtelnou, věčnou duší a smrtelným, rozprostraněným tělem. Přestože jsou na sobě tyto dvě podstaty nezávislé a mohou existovat jedna bez druhé, mysl je tělu nadřazena, vdechuje mu život, ovládá jeho pohyby a je mu zároveň i zdrojem myšlení. Po smrti těla hledá mysl další tělo ke spojení. Nesmrtelnost esence bytí je tedy zajištěna individuálně každé lidské duši, nikoliv v rámci rodu jak tomu bylo v Aristotelově pojetí.³¹

1.2.1 Odlišnosti ve vztahu těla a duše

Nyní se pojděme soustředit na hlavní rozdílnosti ve vztahu těla a duše mezi dualismem a hylemorfismem. Základní distinkce v pojetí tohoto vztahu u obou filosofů jsou bezpochyby způsobeny již odlišným pojetím duše. U obou autorů sice vidíme spojitost v netělesnosti duše, ale zatímco dle Aristotela si nelze představit živý organismus bez duše, v Descartově pojetí, jak jsem již zmínila výše, náleží duše pouze člověku, čímž mu zajišťuje výjimečnost mezi ostatními tvory a také nesmrtelnost jeho

²⁹ TRETERA, I. *Nástin dějin evropského myšlení*. s. 302

³⁰ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 42 - 43

³¹ ŠVEC, O. *Novověké pojetí filosofie*. (přednáška) Hradec Králové :UHK, 05.03.2012

podstaty. Pro Aristotelickou duši však tato nesmrtelnost neplatí, jelikož v hylemorfismu figuruje pouze jako tvar uskupující látku, a tak nutně zaniká spolu s umírajícím tělem. Konečnost ale ani zde neplatí pro všechny složky duše. Rozum, jakožto čistě netělesná složka duše, je dle Aristotela věčný.³² Proto jej lze připodobnit k Descartovým představám o mysli.

Pokud bychom na moment opustili od striktně daného vymezení duše, jež nám poskytuje dualistická koncepce, mohli bychom vidět jistou podobnost Aristotelova rozumu, který náleží pouze člověku a je věčný i bez existence těla, s Descartovou duší, která má v ohledu neměnnosti, nesmrtelnosti a především nezávislosti na tělu příznačně podobné atributy. Pokud ale odhlédneme zpět od jejich společných vlastností, je zřejmé, že tyto dva pojmy jsou neslučitelné už ze své podstaty. Jelikož rozum v Aristotelově podání je pouze složkou duše, která se od jejího zbytku oddělí tehdy, když zanikne fyzické tělo a potažmo také ostatní části duše. V této formě samostatné existence ale rozum neprodukuje myšlení, jako je tomu u karteziánské duše, jejíž existence se zakládá na nekonečné kontinuitě myšlení. U Descarta je rovněž nemožné dělení duše, jelikož nemá části, jež by bylo možné jakkoliv odejmout. Celistvost duševní substance je jejím základním atributem. Iluze více částí duše, je dle Descarta pouhým omylem: „Všechny souboje, jež si obvykle představujeme mezi nižší částí duše, kterou nazýváme smyslovou, a onou vyšší, jež je rozumová... spočívají pouze ve vzájemné repulzi mezi pohyby, které se tělo svými duchy a duše svými úmysly snaží vyvolat ve stejné chvíli na šišince: neboť je v nás pouze jediná duše a tato duše v sobě nemá žádnou různost částí...“³³ Tento omyl jeho předchůdců je podle Descarta způsoben pouze nedostatečným odlišením duše od tělesných funkcí.³⁴

Kromě výměru duše jsou zde zřejmé odlišnosti i ve vytyčení hmotné schránky, tedy těla. I hmotná tělesa se u Descarta dají v jistých ohledech považovat za podobná

³² ARISTOTELÉS. *O duši*. 412a – 413a

³³ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 63

³⁴ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002.

Aristotelově látce. Například tělo je stejně tak jako látka vnímatelné smysly. Zároveň se jedná o substanci s možností mnoha tvarů a změn.³⁵

Základní odlišnosti ale vyvstávají na povrch při zkoumání těla ve vztahu k duši. Za chybný považuje Descartes již předpoklad, že duše dává tělu teplo a tudíž také pohyb: „Tento omyl spočívá v tom, že na základě zkušenosti o ztrátě tepla a následně i pohybu u mrtvých těl vznikla představa, že příčinou takového zastavení pohybu a ztráty tepla je právě absence duše. Bezdůvodně se pak věřilo, že naše přirozené teplo a všechny naše tělesné pohyby závisejí na duši, zatímco mělo být uznáno, že naše duše naopak opouští tělo v okamžiku smrti právě proto, že toto teplo pohasíná a orgány, které slouží k pohybu těla, se porušují.“³⁶ Dle Descarta toto životní teplo tedy pochází z hmotné substance, přetrvává v srdci, je udržováno žilní krví a zároveň je principem našeho těla. Jelikož je tedy zdroj tepla tělesný, dle Descarta může být i pohyb zapříčiněn pouze hybnými duchy, bez přičinění duše. Kupříkladu běžné činnosti, jako chůze či dýchání považuje Descartes za zcela mimovolní akty, které vytváří tělo samo o sobě, pouze na základě toho jak je zkonstruováno.³⁷

Z tohoto sporu o mimovolních aktech vychází jasně Descartovo přesvědčení, že tělo a duše jsou dvě na sobě absolutně nezávislé a reálně odlišné substance. A jakožto individuálně celistvé jsou schopny vykonávat svou činnost jedna bez druhé. Což v důsledku znamená, že jsou schopny se vzájemně ovlivňovat. Tato teze dvou odlišných substancí, které mohou existovat jedna bez druhé, je v přímém rozporu s hylemorfistickým pojetím vztahu těla a duše. Zatímco v hylemorfismu je činnost bytosti uskutečňována pouze v přítomnosti obou jeho složek, v dualismu vyvolává vzájemné ovlivňování dvou zcela odlišných částí, otázky po jejich propojení. Tuto problematiku ale ponechejme následujícím kapitolám. Jak již bylo řečeno, dualismus odporuje předchozí koncepci, zejména odlišením obou substancí, jakožto dvou rozdílných podstat: „(...) stačí, že mohu jednu věc chápat bez druhé jasně a rozlišeně, abych si byl jist růzností jedné od druhé (...)“ a tudíž „(...) vím, že existuji, a přitom

³⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 27

³⁶ DESCARTES, R. *Vášně duše.* s. 33

³⁷ DESCARTES, R. *Vášně duše.* s. 36 - 42

nepozorují, že by k mé přirozenosti či esenci patřilo cokoli jiného než to, že jsem věc myslící (...).“³⁸

Přestože Descartes trvá na reálné distinkci myslící a rozprostraněné substance, připouští zároveň spojení mezi tělem a duší. Toto spojení je spíše prolnutím dvou celků, přičemž „nestačí, aby byla rozumná duše vložena do lidského těla, jako je postaven kormidelník do své lodi, nemá-li jen snad pohybovat jeho údy, nýbrž je potřebí, aby byla k němu připojena a s ním sloučena úže, má-li mít kromě toho pocity a žádosti, podobné našim, a tak tvořit skutečného člověka.“³⁹

Z tohoto propojení oněch substancí zároveň vyplývá schopnost vnímání, která je možná pouze při spojení obou částí. A právě prostřednictvím vnímání můžeme tuto spojenou lidskou bytost nejlépe poznat. Jelikož složená podstata obou substancí je pouze stěží rozpoznatelná rozumem.⁴⁰ Avšak je třeba podotknout, že vnímání se omezuje pouze na poznatelné smysly a tudíž na to, co je hmotné, tedy tělesné. Z toho dle dualismu vyplývá, že vnímání není plnohodnotným způsobem poznávání, tak jak tvrdí Aristoteles: „(...) bez vnímání nemůže nikdo nic poznati ani chápati; kdykoliv přemýšlíme, je nutno přemýšletí zároveň s představou. Představy jsou totiž jakoby vjemy, jenže bez hmoty.“⁴¹

Descartes se proti tomuto názoru Aristotelovy filosofie ostře vytyčuje ve svých *Rozpravách o metodě*⁴², kde tvrdí, že ti dle kterých je obtížné poznat vlastní duši, nikdy „nepozvedají svého ducha nad věci smyslům přístupné a že jsou tou měrou zvyklí pojímat věci toliko představivostí, což je zvláštní způsob myšlení, vyhrazený pro hmotné věci, že vše, co není představitelné, zdá se jim nepochopitelné... i filozofové prohlašují ve školách za zásadu, že totiž nic není v intelektu, co by napřed nebylo bývalo ve smyslech, kde ovšem ideje Boha a duše nikdy nebyly. Zdá se mi pak, že ti, kteří chtějí používat své obrazotvornosti na jejich pochopení, počínají si tak, jako

³⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 78

³⁹ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 42

⁴⁰ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 28

⁴¹ ARISTOTELEŠ. *O duši*. 432a

⁴² DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992.

kdyby chtěli ke slyšení zvuků anebo cítění zápachů užívat svých očí"⁴³ Smyslové vnímání je dle Descarta striktně určeno pouze k rozpoznávání hmotných věcí. Nicméně ani na tomto poli nejsou zcela soběstačné. Jak ukazuje na příkladu vosku, který po zahřátí mění svůj tvar, barvu a mnoho vlastností poznatelné smysly, i tak jsme pořád schopni rozlišit, že se jedná o jednu a tu samou hmotu.⁴⁴ Proto není možné, aby byly pouze smysly veškerým zdrojem našeho poznání, jak přímo tvrdí Aristoteles. Je zde přítomna i jistá chápavost, která u Aristotela chybí a dle Descarta nám právě tato chápavost, která je výkonem společného smyslu, umožňuje pojímat podstatu hmotných věcí.⁴⁵

Z Aristotelova přesvědčení, že nemyslíme nic, co bychom předtím nepojali smysly, vychází, že jsou hlavním zdrojem našeho poznání a tak je zde zároveň přítomen předpoklad jejich pravdivosti. Dle Aristotela jsou vjemy, ze kterých jsou utvářeny ideje, vždy pravdivé. Omyly v myšlení vznikají až vazbou jednotlivých vjemů.⁴⁶ Což je v přímém rozporu s Descartovou koncepcí idejí. Descartes totiž na rozdíl od Aristotela nestaví smysly do základů funkce poznávání. Ideje zde nejsou postaveny a utvářeny pomocí smyslového vnímání. Naopak předpoklad, že ideje se shodují s věcmi v reálném světě, nebo jsou od nich dokonce odvozeny, je zde chápáno jako základní příčina omylů našeho souzení.⁴⁷ Ideje tak mohou mít svou esenci bez existence, tedy nezávisle na tom, zda jim v hmotném světě cokoli odpovídá. A jako takové jsou vždy pravdivé.⁴⁸

Na druhé straně však Descartes připouští, že je možné, aby se předměty z hmotného světa podobaly naším idejím. Pokud je tomu tak a idea je s předmětem totožná, je v ní předmětně obsaženo to, co dané těleso obsahuje formálně.⁴⁹ A tato formulace lze do jisté míry připodobnit k Aristotelově názoru, že ideje jsou tvary vnímaných předmětů, bez přítomnosti jejich látky.⁵⁰

⁴³ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 29

⁴⁴ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 30

⁴⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 31

⁴⁶ ARISTOTELÉS. *O duši*. 431a – 431b

⁴⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 37

⁴⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 64 - 65

⁴⁹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 79 - 80

⁵⁰ ARISTOTELÉS. *O duši*. 426a – 427a

1.2.2 Proč v Aristotelově hylemorfismu nevzniká problém vzájemného působení duše a těla

Jak bylo zmíněno výše, hylemorfismus je založen na společném provázání těla a duše a jejich vzájemné závislosti. Podobně jako pozdější integrační dualismus tak považuje za primární stav lidské bytosti složeninu obou substancí, nikoliv pouze samotnou duši. Jedině s tělem tvoří duše celek a utváří tak podstatu tělesa. Ale touto podstatou musí být v určité látce, nikoliv sama o sobě, jelikož stojící samostatně by byla pouze jednostranným, dílčím aspektem, neschopným existence. Aristoteles tedy nepředpokládá schopnost samostatné existence jedné, či obou složek a tím činí z jejich rozdělení pouze abstraktní rozlišení původní jednoty, která nevyvolává otázku po společném působení.⁵¹

Karteziánský dualismus však zastává protikladnou pozici, jelikož tělo a duši staví do vztahu reálné distinkce. Cokoliv vnímáme jasně a rozlišeně, jako například myslící substancí bez rozlehlého těla a naopak tělesnou substancí bez myšlení, dle Descarta znamená, že substance, které je možné myslet jednu bez druhé, jsou od sebe reálně odlišné.⁵² Zároveň ale Descartes předpokládá, že duše je zdrojem oduševnělého, tělesného pohybu i myšlení. A vyvstává tak otázka, jak může být podstata člověka nehmotná a přitom ovládat hmotné tělo? Z reálného oddělení duše a těla tak přímo vyplývá problematika působení obou substancí, jelikož s Descartovým striktním rozdělením, kdy žádná ze substancí nemůže obsahovat to, co již obsahuje druhá a jejichž působení se tak nemůže protínat, se vytrácí společné pole působnosti. Právě reálná odlišnost, která je nutná k prokázání možné nezávislosti obou substancí, je tedy zároveň nepřekročitelnou hranicí, při hledání prostoru k vzájemnému působení těla a duše. Této otázce se hylemorfismus vyhýbá právě propojením obou složek v jednu jedinou podstatu. Přestože zde duše není hmotná a sama nemá tělo, uspořádává hmotu tak, že tělo či těleso utváří. Je tělu formující silou, uskutečněním jeho možností. Tělo samo je už předem zformovanou matérií, není proto nikdy možné jej považovat za látku bez duše.⁵³ Proto veškeré procesy včetně myšlení probíhají ve spojení obou

⁵¹ ARISTOTELÉS. *O duši*. 412a – 412b

⁵² DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 170

⁵³ ARISTOTELÉS. *O duši*. 412a – 413a

složek, jejich působnost se tak protíná v konkrétní živé bytosti, kterou utvářejí. I samotné myšlení je dle hylemorfismu závislé na představách, které vycházejí z idejí těles a jsou zachycovány pomocí smyslových vjemů. Descartes naopak prezentuje myšlení jako primární funkci duše, do kterého není tělem zasahováno. Myšlení zde proto není závislé ani na smyslovém vnímání, či představování.⁵⁴ Čímž se opět vracíme k hlavní problematice dualismu. K jejímu bližšímu prozkoumání se však dostaneme během rozboru námitek vůči Meditacím o první filosofii.

⁵⁴ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námítky a autorovy odpovědi.* 276 - 279

2 Descartův dualismus

Prvotní pohnutkou k vytvoření vlastní filosofie, potažmo také celého konceptu dualismu, byla pro Descarta bez-pochyby nejasnost a nepřesnost dobových věd. Jak se Descartes později zmiňuje, v průběhu svých studií narazil na bezpočet protikladných názorů, které si odporovaly nejen pouze v rámci jeho doby, ale také napříč časem. Zatímco se učil z filosofie starých myslitelů, byl svědkem toho, jak názory dané doby popírají názory předchůdců a ty se opět vracejí jen proto, aby mohly být znovu zavrženy současností. Tento stav si vysvětloval jako absenci absolutní vědy, která by byla natolik nesporná, že by neztrácela svou platnost ani plynutím let. Taková věda by však musela být založena na zcela nezpochybnitelném základu. Problém našeho vědění ale spočívá v prostém faktu, že o všem co jest, bylo disputováno mnohokrát a v základech věd není nic, co by nebylo možno vnímat jinak, než jako zobecněnou pravdu.⁵⁵

Z tohoto nedostatku vychází jediná potřeba. Potřeba základního kamene nové vědy, který bude mít tak neochvějnou pravdivost, že nebude možné myslet jeho opak. K tomu je však třeba určit metodu, pomocí které tuto pravdu nalezneme.

Descartes byl přesvědčen, že jednotlivec je vždy schopen vymyslet konzistentní ideu lépe, nežli spojení více lidí, jelikož vědy a ideje tvořené společným úsilím více jedinců, nemohou být nikdy jednotné ani pevné již ze své podstaty. Odsuzuje tak i obecně přijímaný názor, že obecné pravdy stanovené většinou, je možné přijmout za své. Problém tak spočívá v prostém faktu, a sice že vlivem okolního prostředí je člověk ovlivněn natolik, že veškeré jeho vlastní poznatky jsou postaveny na těchto obecně přijímaných principech. Jeho vidění tak může být zkresleno, aniž by si byl tohoto ovlivnění vlastní mysli vědom. Proto nemůže být schopen pojímat věci objektivně, beze clony společnosti, ve které se nachází.

Jelikož si Descartes tuto problematiku velmi dobře uvědomoval, nezbývalo mu, než do metody poznání zařadit podmínku bezpředsudečnosti. Šel však ještě dále a vytvořil tak metodu k poznávání pravd, jejíž základní pravidla zní: „Nepřijímat nikdy

⁵⁵ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 10 - 11

žádnou věc za pravdivou, již bych s evidencí jako pravdivou nebyl poznal“; „Rozdělit každou z otázek na tolik částí, jak je jen možno a žádoucí“; „Vyvozovat v náležitém pořadí své myšlenky, počínaje předměty nejjednoduššími a nejsnáze poznatelnými, stoupaje povolně jakoby ze stupně na stupeň až k znalosti nejsložitějších“; „Činit všude úplné výčty a obecné přehledy“.⁵⁶

Skrze metodickou skepsi zpochybňuje postupně vše, co nemá jistý základ. Od věcí převzatých až po vlastní poznatky, utvořené díky smyslům. Tak vyřazuje veškeré hypotetické poznání a hledá pouze absolutní jistotu. Základní myšlenkou přitom zůstává, nenechat proniknout jakýkoliv poznatek bez zkoumání. Ani nejzákladnější fakta, jejichž zpochybnění si člověk běžně není schopen představit, tak procházejí očištěm.

Descartes nejprve odvrhne veškeré poznání založené na smyslech. Ze zkušenosti totiž víme, že smyslové vjemy nás mohou klamat, přestože jejich pravdivost nám připadá zcela jistá. Například ve snech je možné pociťovat přesně tak, jako v bdění. Jak mohu potom rozlišit, co vnímám v reálném světě a co jsem si pouze vysnil? Lze ale připustit, že jistá fakta si vysnit nemohu, jako třeba existenci světa či času, protože ty existují jak ve světě bdění, tak ve světě snění. Co když mne ale klame vyšší síla, která promítá do mé mysli veškeré dění, a já ve skutečnosti nepociťuji nic? Potom by i existence světa mohla být pouhou představou. Je tedy nutné zpochybnit vše okolo mne, protože vše co vnímám, může být klamem, v důsledku čehož může být i má vlastní existence pouhou iluzí.⁵⁷

Jak uvádí Röd ve své Novověké filosofii⁵⁸, Descartovu skepsi je možné rozdělit do čtyř druhů pochybností. Pro přehled uvádím jejich výčet:

1. Pochybnost, že představy vhodně reprezentují objekty a tím nás klamou;
2. Pochybnost, že představám vůbec odpovídá nějaké těleso, všechny mohou totiž být pouhými halucinacemi;

⁵⁶ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 17

⁵⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 17 - 22

⁵⁸ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001.

3. Pochybnost, že pojmy správně reprezentují objekty;
4. Pochybnost, že pojům odpovídá vůbec nějaký objektivní řád. U této, i předchozí pochybnosti může Bůh figurovat jako zlotřilý démon, čili klamatel.⁵⁹

Netřeba proto zmiňovat výsledek skepse, tedy že žádný ze základních faktů, ani skutečnost samotného Boha, neprojde tvrdým sítem Descartovi metodické skepse a není tudíž neochvějnou prvotní pravdou.

Z tohoto výsledku vyplývá potřeba nového, jistého a dosud nepoznaného základu. Jak ale stanovit tento základ, když je již zpochybněno vše, co jsme kdy znali a to včetně vlastní existence? Když jsem však já ten, kdo o existenci věcí pochybuje, neruší tak ona pochybnost sebe sama? Pokud jsem to totiž já, kdo pochybuje, musím nutně být něčím, a ne ničím. I v případě, že bych si celý svět pouze vysnil, opět jsem já ten, kdo sní. Stejně tak, pokud existuje zlotřilý démon, který pouze vysílá obrazy do mé hlavy. Jsem já tím, koho se pokouší klamat. Má existence je tak nutně pravdivá kdykoliv pochybuji, neboť svou vlastní existenci pojmám myslí. Nemohu být totiž ničím, pokud myslím sebe sama. Bytí se tak stává nutným důsledkem mého myšlení.⁶⁰ A tak je stanovena první, neochvějná jistota, od které následně Descartes odvíjí všechny ostatní.

Nyní je tedy má existence zcela jistá. Nezodpovězenou otázkou však zůstává, kým, nebo čím jsem. Nasnadě je odpověď: „Jsem člověkem.“ Ale co vše patří k pojmu člověka? Jistě mé tělo, kterému náleží určitý tvar. Jelikož ale vím, že smyslům nemohu důvěřovat, tak ani to, že vidím své údy, neznamená, že je opravdu mám. Spolu s tím i všechny ostatní vlastnosti, které jsme byli zvyklí prisuzovat svému tělu, musíme nyní vyloučit. Pokud ale pochybuji a přemýšlím o tom, zda jsem a čím jsem, nemohu vyloučit existenci své mysli, na které tyto úkony závisí. Ačkoliv tedy nejsem tělem, stále jsem, jelikož má existence vyplývá z úkonů mé mysli. A tak i veškeré atributy mé momentální existence jsou odvozeny z výčtu vlastností mé duše.⁶¹ A tak se spolu s Descartem ptáme: „A co tedy jsem? Věc myslící. Co to je? Inu, věc pochybující,

⁵⁹ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. s. 94 - 95

⁶⁰ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 24 - 25

⁶¹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 27 - 28

chárající, tvrdící, popírající, chtějící, nechtějící, jakož i představující si a smyslově vnímající.“⁶²

2.1 Vymezení pojmů těla a duše a jejich reálná odlišnost

Z prvotní jistoty „myslím tedy jsem“ vyplývá, že jsem substance myslící. Jak bylo zmíněno výše, má existence je momentálně ohraničena pouze vlastnostmi myslící substance. A jako čistě myslící substance, mi nejsou vlastní žádné materiální atributy, vzhledem k tomu, že tělesné atributy nejsou obsaženy v pojmu substance myslící. Tak musím svou existenci, své Já, chápat jako bytostně odlišné od tělesných věcí.⁶³ Z čehož vyplývá, že mé Já je reálně odlišné od jakéhokoliv těla. A protože jsem pouze čistým myšlením a nepotřebuji ke svému bytí žádné tělo, ani místo, nepotřebuji potažmo ani samotnou existenci hmotného světa.⁶⁴

Jelikož je dle Descarta zřetelné, že nepotřebuji tělo ke své existenci, matérie, tedy hmota musí být něco substanciálně odlišného od mého bytí. Na tomto přesvědčení také stanovuje obecné pravidlo poznání, které zní: „V onom prvním poznání totiž není nic jiného než jakési jasné a rozlišené vnímání toho, co tvrdím, což by rozhodně nestačilo k tomu, abych nabyl jistoty o tom, jak se věc má doopravdy, pokud by se kdy mohlo přihodit, aby něco, co bych takto jasně a rozlišeně vnímal, bylo nepravdivé - pročez mi nyní připadá, že mohu stanovit jako všeobecné pravidlo, že pravdivé je vše, co vnímám velmi jasně a rozlišeně.“⁶⁵ Toto základní pravidlo, se tak pro Descarta stává modálním argumentem pro veškeré další, rozlišené poznání. Shrňme si však ještě jednou pro přehled jeho prostou strukturu:

1. Je možné si představit, že duše existuje bez těla, proto...
2. je myslitelné, aby duše existovala bez těla, proto...

⁶² DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 28

⁶³ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu.* s. 101

⁶⁴ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě.* s. 27 - 28

⁶⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 36

3. duše reálně může existovat bez těla, proto...

4. je duše odlišná od těla.⁶⁶

Tak se stává, že máme vedle sebe rozlišenou ideu myslí a rozlišenou ideu těla. Později, k těmto dvěma druhům Descartes přidává i druh třetí, který zastřešuje pojmy obou substancí a spojuje je v lidskou bytost. Problém nastává, když jednotlivé pojmy zaměníme a řadíme k nim věci špatného druhu, jelikož tyto pojmy jsou základními kameny našeho poznání.⁶⁷ Proto je nyní zcela nezbytné, jasně vymezit vlastnosti obou substancí. Nejprve začněme s atributy duše a způsoby jejich poznávání.

Jak bylo řečeno výše, jako duše jsem substancí myslící, chápající, chtějící i nechtějící a smyslově vnímající.⁶⁸ Ale jaké další atributy náleží duši? Duše je jakožto nehmotná substance oproštěna o čas a prostor. To znamená, že není obsažena v rozprostraněném vesmíru. Jako taková nezaujímá žádné místo, ani tvar. Duše je jednotná, a jelikož není materiální, nepodléhá změnám. Díky jednotě duše a absenci více částí je zároveň nedělitelná. Což v důsledku znamená, že její existence je stálá a tak i nekonečná, tedy věčná. Duše je v Descartově pojetí také to, co odděluje člověka od jiných bytostí a věcí a to zejména v důsledku toho, že s duší do těla přichází rozum a člověk se tak stává oduševnělou, myslící bytostí. Rozdíl mezi neoduševnělou a oduševnělou bytostí tedy spočívá především ve všestrannosti rozumu, který zapříčiňuje vědomé, oduševnělé jednání.⁶⁹

Důležitou úlohu ve vlastnostech duše sehrává jednota. Jak bylo popsáno, duše je nedělitelná a nemá tudíž žádné části. Proto se i k tělu musí nutně vztahovat jako k jednotě, nikoliv ke všem jeho částem zvlášť. Není tedy obsažena v žádné konkrétní části lidského těla. Pochopení takové jednotlivosti je nutné, pro správné pojetí

⁶⁶ <http://plato.stanford.edu/entries/dualism>

⁶⁷ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 21 - 23

⁶⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 28

⁶⁹ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 35

metafyzicky strukturovaného vědomí. Vědomí lze přitom poznat pouze rozumem. Je čistě nenázorné a proto jej nemůžeme pojímat představivostí.⁷⁰

Tělo je naproti tomu, jakožto čistě materiální substance, zasazeno do času a prostoru. Jako takovému, mu nutně náleží určitý tvar a změna, která s tímto tvarem v daném čase souvisí. Tělo je proto třeba pojímat jako substanci rozprostraněnou, dělitelnou a také proměnlivou. Do jisté míry je tělo samo o sobě pouze neoduševnělou schránkou. Proto jej Descartes připodobňuje ke stroji, vytvořenému rukou boží. Pokud si totiž na člověku odmyslíme veškeré atributy, které mu přináší mysl, vyjeví se nám pouze jistý stroj, jenž je podřízen fyzikálním zákonům, které jej řídí.⁷¹ Touto ideou Descartes otevírá odvážnou hypotézu, dle níž mohou existovat i těla bez duší. Taková těla jsou pouze božími stroji, které lze připodobnit ke strojům vytvořeným člověkem. Ty jsou však o mnoho méně dokonalé. Nicméně právě v této ideji spočívá Descartovo přesvědčení, že pohyby zvířat i ostatních neživých věcí nejsou zapříčiněny duší. Jelikož ostatní bytosti, kromě člověka, duší nedisponují. Pohyby jsou dle něj vytvářeny čistě fyzickou konstrukcí, bez přispění intelektu. Však i člověk je schopen postavit stroj, který bude vypadat stejně jako my, je možné jej i naučit pohybu. To ale neznamená, že bychom měli o takovém stroji soudit, že je schopen přemýšlet. Je tedy možné říci, že pohyb, smyslové vnímání a další tělesné činnosti jsou zapříčiněny pouze konstrukcí, bez nutnosti oduševnělého jednání.⁷²

Samotné tělo se tak stává pouhou matérií bez duše. Jako takové se dá srovnat s bezduchým zvířetem, protože jeho mechanismy jsou totožné. Teprve po vložení duše do těla vzniká rozdíl mezi zvířetem a člověkem. Bez ní je, jak již bylo řečeno, pouhým strojem.⁷³ A jako každý jiný stroj i tělo je složeno z mnoha částí, ze žil, svalů a nervů, na kterých závisí smysly. Uvnitř celé této tělesné konstrukce se dále pohybují hybní duchové, kteří jsou schopni zapříčinit pohyb i bez přičinění duše a vytváří tak iluzi myšlení u neoduševnělých živočichů. Přitom je třeba si uvědomit, že nejen pohyb, ale i veškeré životní teplo vychází právě z těles, nikoliv z jejich spojení s duší. Descartův

⁷⁰ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. s. 84

⁷¹ <http://plato.stanford.edu/entries/dualism>

⁷² DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 33 - 35

⁷³ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 40 - 43

argument pro tuto tezi je prostý - vše co sdílím s jinými živými bytostmi, ale i neživými věcmi, nutně pochází z mého těla. Protože tuto jedinou složku máme společnou a nutně se řídí stejnými zákony. Není tak možné, aby bylo teplo vtisknuto do těla duši, pokud vím, že i neživá věc, jako například oheň, má stejnou vlastnost. Nejprve bychom totiž museli připustit, že i oheň má duši, což je ale u neživé věci nemyslitelné.⁷⁴

Nyní se od jednotlivých atributů obraťme k činnostem, jímž tyto atributy poznáváme. Rozdíly jsou totiž patrné i poznáváním jednotlivých substancí, jelikož věci materiální je třeba vnímat odlišně od věcí duše. Zatímco duši vnímáme čistým rozumem a nemůžeme si ji jakkoliv vizualizovat, tělesnou přirozenost je možné pojímat pouze představivostí. Příčinou toho je, že tělo má fyzické tvary, které zpracovává naše obrazivost, zatímco duši je možné pojímat pouze v metafyzických myšlenkách.⁷⁵ Metafyzické poznání je přitom stavěno nad poznání názorné, jelikož ke svému výkonu nepotřebuje právě onu obrazivost, která je dle Descarta v metafyzice zdrojem omylů. Proto je nezbytně nutné, aby metafyzika po Platónově vzoru odpoutala intelekt od smyslů.⁷⁶

Na příkladu s voskem jsme však svědky toho, že i v tělesech se nachází jisté atributy, které je třeba pojímat chápavostí, nikoliv pouze představivostí. Pokud totiž zapálíme svíci, veškeré její konkrétní vlastnosti, počínaje její barvou a konče jejím skupenstvím, se změní. Zůstávají však stále atributy příslušící všem tělesům, jako je rozlehlost, přestože nyní zaujímá jiný tvar. Také poddajnost a proměnlivost je zachována. Z toho je možno vyvodit, že se stále jedná o jednu a tutéž hmotu, přestože veškeré atributy vnímané našimi smysly se změnily.⁷⁷ I v takto proměnlivém tělese je tedy stále něco identického, co nelze pojmout smysly, ale naopak je třeba je pojímat čistým rozumem.⁷⁸ V takovém stavu je vše, co "vidím", pouze souzením mé mysli. Z čehož vyplývá, že ke správnému vnímání je má mysl nezbytnou součástí. A samotný proces vnímání je tak postaven na základech mé chápavosti.

⁷⁴ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 32 - 33

⁷⁵ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 27 - 28

⁷⁶ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. s. 85

⁷⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 31

⁷⁸ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. s. 98

Přestože vnímání je postaveno na mé chápavosti, je třeba připomenout si, že se jedná o dvě absolutně rozdílné činnosti. Představování jako takové, je možné popsat jako soustředění se na určité těleso a jeho existenci. Jelikož představování na rozdíl od chápání není nezbytně nutné k mé esenci bytí, musí záviset na substanci odlišné od mé mysli. Obrací se tedy k mému tělu a nahlíží to co je společné s idejemi, jež chápu. Jednotlivé představy přitom vychází ze smyslových vjemů, na kterých jsou zároveň závislé. Chápání je naopak produktem duše, a tudíž je od mé esence neoddělitelné. Vzhledem k tomu se zaměřuje na mysl samotnou a na ideje, jež jsou v ní obsaženy.⁷⁹

2.1.1 Věčnost duše a pomíjivost těla

Z toho, co bylo řečeno v předchozí kapitole je zřejmé, že odlišnosti těla a duše plynou především z jejich zasazení do dvou rozdílných světů. Vezměme si ku pomoci Rylovo představu o Descartových oddělených světech. Ryle jej shrnuje zhruba takto: Descartes popisuje lidské bytí jako střet dvou bifokálních životů a dvou různých historií, po jedné od obou substancí. Člověk tak žije mezi světem duševním, který je čistě soukromý, a světem tělesným, který podléhá mechanickým zákonům přírody. Tyto světy, přestože jsou kolaterální, jsou zároveň absolutně odlišné jeden od druhého.⁸⁰

Tělo, které je tak zasazeno do času a prostoru, nutně podléhá fyzikálním zákonům, jejichž důsledkem je neustálá změna. Duše naproti tomu nemá své místo ve vesmíru a pohybuje se pouze na poli metafyzickém, kde substance nepodléhají času a tak jsou stálé, neboli věčné. „Přirozené poznání učí, že mysl je rozdílná od těla a že sama je substancí; o lidském těle pak, pokud se liší od ostatních těles, že sestává pouze ze seskupení údů a jiných takových akcidentů; a konečně, že smrt těla závisí jedině na nějakém dělení či změně tvaru. Nemáme žádný argument ani příklad, který by nás přesvědčil, že smrt čili anihilace substance, jakou je mysl, musí následovat z tak prchavé příčiny, jakou je změna tvaru, který není ničím jiným než modem, a to nikoliv modem mysli, nýbrž těla, reálně odlišného od mysli. To postačuje k závěru, že mysl

⁷⁹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 72 - 80

⁸⁰ RYLE, G. *The Concept of Mind*. s. 11- 12

nakolik lze poznat z filosofie, je nesmrtelná.⁸¹ Smrt těla si tedy dle Descarta lze představit jako pouhé dělení částí, či změnu tělesného uspořádání. Duše je však odlišná od těla tím, že nemá části, které by bylo možné dělit, ani tvar, jenž by se mohl měnit, proto musí být duše už ze své podstaty nesmrtelnou substancí.⁸²

Z tohoto rozdělení plyne, že zatímco duše je věčnou substancí, tělo je nutně konečné a podléhá smrtelnosti. Starší myslitelé, kteří věřili ve stejnou substanciální dualitu, se přitom mylně domnívali, že smrt zapříčiňuje odchod duše z těla a spolu s tím i vyprchání životního tepla. Descartes však popisuje tento proces zcela opačně. Už z předchozích kapitol víme, že teplo živých organismů závisí na funkci těla, jelikož je to něco, co člověk sdílí s ostatními neoduševnělymi tvory. Jeho představa o průběhu smrti se tak nutně stává zcela protikladnou k představám předchozích filosofů. Tvrdí totiž, že při smrti těla se z něj, kvůli jeho dysfunkci, vytrácí životní teplo. Duše ale opouští tělo až po ztrátě tělesného tepla a narušení orgánů nezbytných k pohybu.⁸³

Při rozdělení duše a těla, jakožto pomíjivé a věčné substance se však nejedná pouze o jejich existenci, ale i o způsoby poznávání a bytí, které se u smrtelného těla radikálně liší od nesmrtelné duše. Descartes ve svých dopisech Alžbětě Falcké často zmiňuje blaženost, která se zásadně liší podle toho, z jaké substance vychází. Blaženost, tak dělí na duchovní a na blaženost člověka, která vychází ze spojení duše a těla. Onen druhý druh blaženosti je přitom méně dokonalý, jelikož vychází z těla, které je v neustálé změně. Už ze své podstaty je tak toto blaho nutně pomíjivé. Blaženost duše je však řízena čistým rozumem a je upnuta k budoucnu, nikoliv k přítomnosti, proto je dle Descarta žádoucí, stavět ji nad blaho tělesné, které nás může často klamat a být zdrojem špatných soudů. Je třeba neopomenout fakt, že rozkoše duše, plynoucí ze ctností, jsou nesmrtelné, jelikož přetrvávají v duši, a tak jsou i dokonalé.⁸⁴

⁸¹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 153

⁸² DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 153 - 154

⁸³ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 33 - 34

⁸⁴ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 61 - 63

2.1.2 Nezávislost existence duše na existenci těla

V počátku Meditací bylo Descartovi zatěžko oddělit od své existence tělo, díky kterému mohl smyslově vnímat a tak i poznávat. Později ale tento problém překonal zjištěním, že nepoznává smyslovým vnímáním, nýbrž myšlením, které musí být nutně závislé na substanci odlišné od těla. A tak vytvořil tezi, že tělo nepotřebuje ke své existenci myslící substance.⁸⁵ Přitom k prokázání oné odlišnosti dle Descarta stačí, že chápeme obě substance jako od sebe reálně odlišné, jako samostatná jsoucna, která jsou celistvá jedno bez druhého. Je však nutné tuto odlišnost pojímat chápavostí a nikoliv smysly. Smysly totiž neposkytují natolik jisté poznání, jako poskytuje naše myšlení. To, že nám smysly v jistém ohledu brání v uchopení těla a duše jako dvou odlišných složek není podstatné, jelikož myšlení, které toto odlišení podporuje, stojí co do pravdivosti poznání, nad našimi smysly.⁸⁶

Jak bylo uvedeno, k reálné odlišnosti stačí chápat dvě věci jako samostatně úplné. Jako takové sice nemůžeme chápat mysl ani tělo, pokud jej vztahujeme k existenci lidské bytosti. V takovém případě je zapotřebí obou substancí pro vytvoření složené podstaty člověka. Jejich propojenost v jednotu člověka však neznamena, že nejsou zcela soběstačné, pokud jsou jedna bez druhé. Nic z toho, bez čeho může substance existovat, nemůže logicky náležet k jej esenci. Esenci mysli tak nemůže být vlastní sjednocení s tělem. Obě substance jsou tak reálně odlišné, čímž se však nevylučuje jejich spojení v přirozenosti člověka. Naopak jsou v substanciální jednotě, která nebrání v rozlišení pojmů těla a duše. Důvodem, proč je pro mnohé obtížné nazřít jejich odlišnost je přitom prostý fakt jejich vzájemného spojení.⁸⁷ Půvab tohoto pojetí dle Descarta ale nespočívá v tom, že jsme schopni myslet buď jedno, nebo druhé samostatně. Nýbrž spočívá v názoru, že jsme schopni myslet obě substance jako zároveň samostatně a nezávisle existující.

K prokázání reálné odlišnosti je možné použít také následující argument: Je faktem, že známe tělesa myslící i nemyslicí. Pokud ale víme o tělesech nemyslicích, musí být zřejmé, že myšlení spočívá v substanci odlišné od tělesné. Lidské tělo tedy

⁸⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 81 - 86

⁸⁶ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 129 - 132

⁸⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 219 - 228

nemyslí, ale člověk jakožto jednota ano, jelikož je složen nejen z těla ale i myslí, jež mu dodává rozum. To že jsou tyto substance složeny, však neznamená, že jsou totéž. Právě naopak, pokud víme, že existují jedna bez druhé, tedy že existují tělesa, která mysl nemají, můžeme tak vydedukovat, že jsou od sebe odlišné a tak i na sobě vzájemně nezávislé.⁸⁸

Descartes je tedy přesvědčen, že i přestože je duše s tělem propojena tak, aby jej mohla ovládat, je na něm nezávislá a tak může reálně vlastnit atributy nesmrtnosti a nezávislosti na tělesné schránce, které jsou její nejvyšší přirozeností. Duši jakožto věčné substanci proto musí náležet také schopnost odchodu z lidského těla po jeho skonání. Pokud by totiž byla duše s tělesem svázána, musela by být nutně smrtelná a zanikat tak s ním, jako je tomu například u všech částí Aristotelem popisované duše, vyjma činného rozumu.⁸⁹

⁸⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 438 - 447

⁸⁹ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 42 - 43

2.2 Vzájemné působení těla a duše

Nyní, když jsme vymezili pojmy těla a duše, stanovili odlišnosti atributů, jež mají, a také pojali jejich reálnou odlišnost, naskytá se otázka: jak mohou být tyto dvě odlišné substance spojeny tak, aby mohly tvořit jedno? A tedy tak, aby byly schopny spojit se v jedinou lidskou bytost? V mnohých ohledech se může zdát, že Descartův dualismus více otázek vyvolal, nežli zodpověděl. I nám jistě přichází na mysl tázání po tom, jak může duše určovat tělesný pohyb, jak jej ovlivňuje a určuje jeho činy, a také, kde dochází ke komunikaci obou substancí. Hlavní otázkou však není ani jedna z těchto nejasností. Pro teď není podstatné, kde dochází k přeměně myšlenek na konkrétní jednání. Hlavní a prozatím nevyřešenou otázkou totiž zůstává, jak mohou substance natolik odlišné, že zjevně nemají žádné společné pole působnosti, společně interagovat.⁹⁰ Jistě nejsme první a vzhledem k nedostatečnosti argumentů ani poslední, kteří si tuto pro dualismus fatální otázku položí. Pojďme proto hlouběji prozkoumat, jak se Descartes pokouší onu svízelnou situaci vyřešit ve svých spisech.

Z Descartova popisu obou substancí není složité vydedukovat, že lidská činnost vychází dle jeho názoru z propojení obou složek. Složitou se stává až snaha pochopit podrobně fungování tohoto spojení. Mysl, jak bylo řečeno, musí být s tělem spojena natolik silně, aby spolu utvořili jednotu a semknuli se tak v celistvosti lidské bytosti. Descartes si byl vědom, že pro mnohé bude obtížné pochopit různost rozprostraněnosti, jež tyto dvě substance zaujímají. Proto je dle něj nutné dbát na to, abychom mysl nepojímali pouze jako látku, neboli hmotu a nesnažili se tak vzájemné ovlivňování obou substancí připodobňovat k běžnému působení hmoty na hmotu, které se musí řídit fyzikálními zákony.⁹¹ Ačkoliv je totiž mysl sjednocena s tělem a je také ovlivněna jím vtištěnými stopami, přesto je od něj reálně odlišná. Chybou by proto bylo myslet si, že cokoliv může ovlivnit naše tělo, musí být rovněž tělesné. Elementárním přesvědčením karteziánského propojení substancí se tak stává, že ačkoli duše postrádá jakoukoliv tělesnou podstatu, může přesto určovat tělesné pohyby.⁹²

⁹⁰ <http://plato.stanford.edu/entries/dualism>

⁹¹ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 28 - 29

⁹² DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 423 - 425

Tělo a duše jsou přitom přirozeně spojeny v jedno skrze smyslové vjemy, díky kterým jsou vzájemně provázány. Descartes tento vztah připodobňuje až k jakémusi propletení podstat. Velmi podstatné je pochopit hloubku onoho propojení. Nejedná se totiž pouze o jakousi koexistenci, při které by tyto dvě substance spočívaly výlučně jedna vedle druhé v jediné bytosti. Jedná se o sloučení obou substancí v jednotnou a celistvou přirozenost. Kdyby totiž byla naše duše zasazena do těla toliko jako kormidelník do své lodi, jistě bychom byli způsobilí pochopit zranění těla, ale stěží je mohli cítit. Logicky bychom nebyli schopni pociťovat bolest při poranění substance odlišné od nás samých a s duší pouze koexistující. Tímto způsobem je dle Descarta nutně prokázáno, že jsme se svými těly svázáni pevněji právě skrze pociťování, tedy skrze smyslové vjemy, jako například pocity bolesti, hladu či žízně. Tyto smyslové vjemy jsou určitými módy myšlení, vystupujících z celku těla a duše, jakožto společné jednoty a jedná se tudíž o propriocepci, nikoliv o vněmy věcí vnějších.⁹³

Jak bylo naznačeno dříve, smysly jsou ukazatelem, který označuje myslí to co je pro jednotu těla a duše příjemné, jako i to co je pro ně naopak nepříjemné. Předměty vně nás nevzbuzují různé afekty kvůli jejich vlastní různosti, nýbrž kvůli rozdílným způsobům, jenž nám škodí, či naopak prospívají. Na určení toho, co je pro složeninu lidského těla dobré a zlé, je použití smyslů přijatelné, jelikož na tomto poli jsou dostatečně rozlišené k tomu, aby mohly poskytnout myslí adekvátní data. V předchozích kapitolách jsme však zdůrazňovali přesvědčení, že do smyslů nemůžeme vkládat důvěru při poznávání vně nás ležících těles. Tento stav neustále trvá, avšak s poskytováním dat o stavu lidské bytosti se nijak nevyklučuje. Soudy o datech vně ležících věcí ale musíme stále ponechávat myslí samotné.⁹⁴

Pojďme nyní podrobněji pojednat o spojení mezi tělem a duší a neopomínejme přitom fakt, že obě substance neustále zastávají dvě různé funkce. Jsou totiž jednotnou lidskou bytostí, zároveň disponující dvěma rozdílnými podstatami. Jejich propojení přitom vzniká již od raného dětství, kdy jsou určité činnosti svázány s danými myšlenkami, a tak se mezi nimi vytváří pouto, jež je sjednocuje po zbytek lidského

⁹³ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 81

⁹⁴ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 83

života.⁹⁵ Samotná duše má dle Descarta dvě základní vlastnosti, jenž tvoří její přirozenost. První z nich je myšlení a druhou je ono spojení s tělem. Duše je s tělem přitom propojena a může ho ovládat skrze pojem mohutnosti, který vychází z jejich propojení. A obdobně i tělo je schopno v duši vyvolat vášně, či pocity. Tato mohutnost, skrze kterou se obě substance vzájemně ovlivňují, je přitom vlastní pouze člověku, jelikož jiní tvorové nemají duši, která by byla vložena do jejich těl. Z toho můžeme usoudit, že pouze u lidských bytostí je pohyb veden mohutností, vycházející ze spojení těla a duše, kterou duše užívá k vedení těla, a tak může být veškeré naše jednání považováno za uvědomělé, nikoliv pouze nahodilé.⁹⁶

Jak již bylo zmíněno, to co náleží jednotě těla duše, poznáváme skrze smyslové vjemy, nikoliv rozumem. Poznávání rozumovým náhledem zde není zcela možné, jelikož spojení těla a duše vytváří život, který je nejlépe poznatelný samotným prožíváním onoho samotného.⁹⁷

Dále je zapotřebí pojednat o jednotlivých funkcích duše. Jak již víme, funkcí duše jsou myšlenky. Ty však můžeme dále dělit na ty, jež zahrnují činnosti duše a afekty. Pod činnostmi duše si můžeme představit úmysly, ty závisí pouze na duši samotné. Naopak afekty neboli vjemy duše nevytváří, ale pouze je přijímá. Proto na ní nejsou závislé. Úmysly i vjemy můžeme nadále třídit. Volní úmysly dělíme na činnosti duše, které se obracejí k ní samotné a dále na činnosti, které se obracejí k tělu. Vjemy můžeme také rozdělit na dva druhy, přičemž první z nich mají příčinu v duši a druhé v těle.⁹⁸

Vjemy, které jsou k nám vysílány z okolních těles a jsou tedy vztaženy k předmětům mimo nás, vyvolávají pohyb ve smyslových orgánech, které nervy převedou až do mozku, kde je duše schopna je vnímat.⁹⁹ Vjemům, které se vztahují přímo k duši a u kterých nevidíme žádnou jinou konkrétní příčinu, říkáme afekty. Afekty přitom mohou být vjemy zmatené až temné, což pramení ze sepětí těla a duše. Zároveň však mohou být pojímány jako hnutí duše, jelikož jsou druhem myšlenek, jež

⁹⁵ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 91

⁹⁶ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 22 - 23

⁹⁷ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 28

⁹⁸ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 43 - 47

⁹⁹ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 47

nejsilněji působí na duši. Afekty se tak vztahují přímo k duši, zatímco ostatní pocity se vztahují buď k našemu tělu, nebo k jiným vnějším předmětům. Nejsou však duši zapříčiněny, a ačkoliv se k ní vztahují, jsou vytvářeny a udržovány pohybem hybných duchů.¹⁰⁰

Jak je zřejmé, propojení těla a duše v tomto dualistickém pojetí vyvolávalo otázky napříč generacemi, následujícími po Descartově éře. Bohužel se s jeho výkladem nesmířili ani samotní Descartovi následovníci. Geulincx a také i Malenbranche proto později uzavřeli problematiku působení těla a duše tak, že celý proces obohatili o Boží zásah. Veškeré stavy duše a těla pro ně přitom znamenaly pouze příležitosti pro onen zásah, nikoliv pravou příčinu působení.¹⁰¹ Zkoumání Descartových následovníků však přenechám jiným. Spolu nyní důkladněji prošetříme tělesné afekty, působící na duši.

2.2.1 O tělesných afektech působících na duši

Po zběžném roztřídění afektů je třeba zmínit jejich funkci. Účinkem afektů je uzpůsobení duše tak, aby chtěla věci, k nimž afekty tělo připravují. Afekty proto můžeme hodnotit jako prostředek těla k ovlivňování činností duše. Duše je však svobodnou substancí, která není ničemu podřízena. Činnosti, jež vycházejí z duše, jsou proto pouze nepřímo ovlivnitelné tělem a stejně tak i afekty jsou jenom nepřímo ovlivnitelné duší, pokud není ona sama jejich příčinou. Proto duše, přestože je strůjcem oduševnělého pohybu, nemůže přímo zasahovat do afektů.¹⁰² Duše proto nemůže ovládat afekty samotné, ale je schopna ovlivňovat jednání, jež z nich vychází.

Často také může vyvstat rozpor mezi žádostmi duše a žádostmi těla, to způsobuje souboj mezi hybnými duchy a duševními úmysly a vede k opačným pohybům, které se zároveň obě strany snaží vyvolat na šišince mozkové. Tento souboj si starší filosofové milně vykládali jako souboj mezi nižší a vyšší částí duše. Tedy mezi částí smyslovou a rozumovou. Ale pokud jsme přijali, že duše je pouze jedna,

¹⁰⁰ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 47 - 50

¹⁰¹ <http://plato.stanford.edu/entries/dualism>

¹⁰² DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 58 - 59

bez možného dělení a tudíž i bez částí, je nutné připustit, že smyslová a rozumová část jsou totéž. A předchozí autoři od sebe pouze nedostatečně odlišili obě substance. Souboj, který prezentují starší autoři, se tedy přesouvá na boj mezi tělem a duší, přičemž duše hýbe s šišinkou mozkovou ve stejném momentu jako hybní duchové, kteří zastávají zájmy těla.¹⁰³

Rozdílné pojetí od předchůdců vidíme i u samotných afektů. Jelikož starší filosofové rozdělují duši na dvě části, z nichž každá představuje odlišnou způsobilost. Protože Descartova duše je však jednotná, i pojetí afektů bude v jeho podání nutně rozdílné. Dualismus nám tak nabízí více prvotních afektů, v jednotné duši. Jejich výčet je: údiv, láska, nenávisť, touha, radost a smutek. Veškeré afekty přitom mají sobě vlastní fyzické projevy, které se však duše může naučit zakrývat.¹⁰⁴

Víme tedy už, že veškeré afekty náležejí tělu a k duši jsou vztaženy pouze natolik, nakolik je ona sama propojena s tělem. Jejich uplatnění přitom závisí na tom, aby duše přispěla k činnosti zdokonalující tělo. Nesmíme též opomenout, že bezprostředně informují duši o stavu těla. Pokud jsou však vztaženy k duši, jsou k ní vztahovány skrze to, že pocházejí z poznání nebo dokonce sami zastávají jistý druh poznání. Jejich nedostatkem však zůstává, že jsou nedokonalé. A ne vše, co prezentují, je takové, jaké se duši zprvu jeví. Je proto nutné nenechat se ovládat afekty přímo, ale podřízovat je rozumu a zkušenosti.¹⁰⁵

Afekty přitom využívají k vyvolání požadovaného jednání touhu. Tu je třeba mírnit morálkou. Touha ale není špatným elementem. Je nutně dobrá, pokud pochází z pravdivého poznání, pokud však pochází z poznání nepravdivého, je naopak nutně zlá. Toužit po dobrých věcech, tak není nikdy špatné, pokud jejich splnění závisí pouze na nás. Toužit po věcech, jež jsou závislé na čemkoliv vně mě samého, je však zlé, jelikož nás odvádí od správných tužeb, jejichž dosažení můžeme ovlivnit.¹⁰⁶ Veškeré dobro a zlo v našem životě tak závisí pouze na afektech. Ačkoliv má duše soukromé

¹⁰³ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 63 - 64

¹⁰⁴ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 76 - 77

¹⁰⁵ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 122 - 124

¹⁰⁶ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 145

radosti, jenž přísluší pouze jí, veškeré radosti sdílené tělem a duší se vždy rodí z afektů.¹⁰⁷

Popis vzájemného působení těla a duše, zahrnující vysvětlení afektů, volných úmyslů etc., ovšem nepostačil ani mnohým současníkům, jakožto obhajoba dualismu a vysvětlení propojení obou podstat lidské bytosti. Descartes však předpokládá, že představa monismu, který pojímá tělo a mysl jako jedinou věc, je způsobena pouze tím, že jsme si tomu tak navykli v dětství. V této etapě lidského života je totiž duše připojena k tělu natolik pevně, že bez těla sama nic nemyslí. A tak chápeme obě substance smíšeně, protože mysl není v tomto období schopna chápat nic, co by si předtím nepředstavila a vše je proto nutně vztahováno k vlastnímu tělu.¹⁰⁸

I v dospělosti je však mysl s tělem propojena pocity a smysly, které zaměstnávají její pozornost. Proto mohou pouze zdraví a schopní jedinci nahlížet pohledem mysli svobodně cokoliv jiného krom smyslových vjemů a jsou tak schopni odpoutat se od počitků těla. I přesto ale nesmíme tělo pojímat jako substanci, jež činí mysl méně dokonalou. Příležitostně sice mohou obě substance mařit výkon té druhé, nečiní ji tím ale stabilně defektní.¹⁰⁹

2.2.2 O působení duše na tělo

Jak bylo již mnohokrát řečeno, duše je s tělem propojena tak, aby jej mohla ovládat. Vkládá do těla pohyb spolu s veškerým oduševnělým jednáním. A stává se tak myslící složkou, ovládající tělesné výkony a činnosti. Pohyb těla přitom není zajištěn myslí bezprostředně, duše jej pouze ovládá jako stroj. S tím nutně souvisí skutečnost, že duševní stavy mají také vliv na fyzický stav těla. Průběh výkonů duše a jejich uskutečnění je přitom následující: pokud duše užije vůle k libovolnému rozhodnutí pro danou myšlenku, tato myšlenka vyvolá určitý dojem v mozku a tím zapojuje představivost neboli činnost těla. Tím, že duše vtiskne jistý obraz do mozku pomocí představivosti, zároveň způsobí pohnutí fluida, které se z mozku přesouvá skrze nervy

¹⁰⁷ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 176

¹⁰⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 445 - 446

¹⁰⁹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 423 - 424

do svalů, kde posléze způsobí specifické zatnutí svalů, které vyvolá pohyb příslušící k dané myšlence.¹¹⁰

Descartes při vysvětlování tohoto procesu předkládá až pozoruhodné detaily, které nyní zběžně shlédneme. Veškerá činnost ovládání těla začíná u volních úmyslů, které jsou dvojího druhu. Jedny se obracejí k mysli samotné, druhé se obracejí k tělu a právě tento druhý typ úmyslů zapřičiňuje pohyb těla. Veškeré úmysly jsou přitom zcela v moci duše a tělo je může ovlivňovat pouze nepřímo. Jsou činnostmi duše a jako takové mají za účel plnit to, co duše žádá. Tudíž je dostačující, aby mysl pojala jistý úmysl, určující co duše žádá tak, že vytvoří specifický pohyb na šišince mozkové, odpovídající danému úmyslu.¹¹¹

V tomto momentě duše vtiskne do mozku jistou představu, spolu s představováním si daného úkonu. Šišinka je přitom po celou dobu představování vychýlena směrem, který tento pohyb zajistí. S pohybem šišinky se zároveň otevírají póry, z nichž vycházejí hybní duchové mířící do svalů, které jsou k požadovanému pohybu těla nezbytné. Každému úmyslu přitom náleží určitý pohyb na šišince, který spojuje danou myšlenku s daným pohybem. Přestože afekty nejsou vytvářeny ani odstraňovány vůlí přímo, mohou být duší ovlivněny nepřímo tak, že si představuje věci spojené s protikladným afektem, než je k dané myšlence aktuálně přiřazen. Zvykem a tréninkem se tak dá toto propojení překonat a přiřadit k myšlence jiný, požadovaný pohyb šišinky, a potažmo také odlišný pohyb celého těla.¹¹²

Jak jistě víme, různé afekty mají různé vnější projevy, pohybem očí počínaje a útekem ze strachu konče. Duše je však kromě překonání konkrétního propojení schopna potlačit pohyby těla, vyvstávající z afektů, a to silou vlastní vůle. Nemůže tedy ovlivnit afekty samotné, ale je způsobilou pro potlačení jejich následků v podobě fyzických projevů. Každá duše je přitom různě silná a dle toho zvládá více či méně ovládat pohyby jí náležícího těla. Dle míry řízení těla je také zpětně možné odvodit sílu dané duše. Každou duši je proto nutné trénovat tak, aby pod správným vedením

¹¹⁰ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 76 - 91

¹¹¹ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 58 - 59

¹¹² DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 60 - 61

ovládla své afekty a nemusela se podřizovat tělesným pudům, kterými se řídí spíše neoduševnělá zvíř. ¹¹³

Pokud se duše naučí ovládat své afekty natolik, že její klid nemůže narušit jakýkoliv ruch, jež je vůči ní vnější, je duše uspokojena už jen svou vlastní silou. Je tedy možné říci, že duševní blaženost závisí na řízení se ctnostmi, které nabádají k odstranění vášní, jenž by mohly narušit duševní klid. V momentě, kdy je duše natolik dokonalá, že vnější afekty na ní nemají vliv, řídí se pouze niterným hnutím, které je mocnější než afekty, jelikož vychází z duše samotné a není tak závislé na pohybu hybných duchů. ¹¹⁴

Fakt, že tělo je dělitelné a duše je naopak nedělitelná, a proto i nesmrtelná, bylo již z Descartova pohledu detailně prodiskutováno. Nevyvstala však otázka, jak je možné dělit tělo, aniž bychom přitom nedělili i samotnou mysl, pokud je s ním spojena v jedno. Odpověď je následující: „(...) byt' je podle všeho celá mysl sjednocena s celým tělem, poznávám, že utnutím nohy či paže či jakékoli jiné tělesné části se nic z mysli neztrácí (...).“ ¹¹⁵

Z tohoto tvrzení jasně vyvstává, že ačkoli je mysl s tělem sjednocena v jedno, není zároveň obsažena v celém těle. Proto je třeba nalézt část, kde se s tělem bezprostředně setkává. Dle Descarta se toto místo musí nutně nacházet v mozku, z něhož vychází veškeré vzruchy. A místem střetu mezi duší a tělem se tak stává jediná nepárová část mozku, tedy podvěsek mozkový, jež nazýváme šišinkou. Duše vykonává svou funkci pouze v této jedné části, nikoliv v celém těle, mozku, či dokonce srdci, jak určují předchozí filosofové. Důvodem tohoto častého omylu, kdy duše dle mnohých sídlila v srdci, je představa, že cítíme, jakoby afekty vycházely od srdce. Avšak dle Descarta do srdce vedou pouze nervy z mozku, které matou naše pocíťování afektů. Přibližme si nyní proces komunikace těla a duše: nejprve zachytí jakýkoliv smyslový orgán určitý vjem, např. oči zachytí obraz zvířete. Jelikož oči jsou od přírody párovým orgánem a každé oko tak zachycuje obraz zvířete samostatně,

¹¹³ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 62 - 66

¹¹⁴ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 133

¹¹⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 86

skrže optické nervy tak putují dva různé obrazy zvířete. Oba obrazy přitom neustále putují ke stejnému bodu ústí těchto nervů, které se nachází ve středu mozku - v šišince, jež je obklopena hybnými duchy. V okamžiku, kdy se oba obrazy setkají v mozku, vytvoří na šišince jediný celistvý obraz zvířete, který je vnímán duší. Z tohoto obrazu je následně vytvořen afekt, při kterém šišinka vytlačí duchy skrže nervy do svalů a srdce, což vyvolává kýžený pohyb. Ze srdce jsou poté duchové zpětně posíláni do mozku, aby udržovali afekt tím, že zadrží otevřené póry, jež vedou do stejných nervů. A právě díky tomu, že vstupují do stejných póru, vychylují šišinku tak, aby duše nepřetržitě cítila afekt, jež je prvotní příčinou (v našem případě obrazem) vyvolán. Šišinka je přitom neustále zavěšena mezi dutinami s duchy tím způsobem, aby byla schopna vytvářet tlak a tak s duchy pohybovat a tedy zároveň i tak, aby hybní duchové byli schopni rozpohybovat ji svým vzruchem, vyvolaným dle smyslových rozdílností.¹¹⁶

Proč zrovna v šišince vykonává duše svou funkci, je podle Descarta zřejmé, jelikož je jedinou nepárovou částí našeho mozku. Jedinečnost šišinky je důležitá zejména proto, že bez ní by nebylo možné sloučení vícera vjemů z párových orgánů do jednoho předmětu, ještě před příchodem do duše. K tomuto sloučení vjemů v jednu myšlenku napomáhají v šišince hybní duchové.¹¹⁷ Dle této teze se stává zjevné, že mysl neovlivňuje bezprostředně celé tělo, pouze vysílá signály skrže podvěsek mozkový, stejně tak i tělo vysílá k mysli své vjemy pouze pomocí šišinky. Každý pohyb šišinky tak přináší mysli smyslový vjem, který nejvíce ze všech vede k uchování tělesného zdraví.¹¹⁸

Pohyby šišinky nejsou nahodilé, naopak každý konkrétní pohyb patří k určitému výkonu těla. Víme už, že při představování či vzpomínání a pohybování s tělem, duše pohne šišinkou a drží ji vychýlenou po celou dobu daného procesu, čímž zůstávají otevřené duševní póry, specifické pro danou činnost. Jak jsme si však také řekli, tyto pohyby spojené s určitými myšlenkami lze zvykem zaměnit za pohyby jiné. Což v důsledku neznamena nic menšího, než že totožné myšlenky nevyvolávají nutně

¹¹⁶ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 54 - 56

¹¹⁷ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 53

¹¹⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 86

stejnými pohyby u různých jedinců. Každý tak může na vzniklou příčinu reagovat různými afekty, u jednoho vyvolá afekt strachu, zatímco u druhého může vyvolat tatáž situace afekt smělosti. A právě tato skutečnost je dalším z Descartových argumentů pro oddělení lidí od bezduchých zvířat, u kterých se pohyby řídí pouze fyzickým uspořádáním. Náš tělesný aparát je naproti tomu řízen myšlenkami duše, nikoliv pouze konstrukcí a tudíž nejsou konkrétní pohyby šišinky determinovány samotnou strukturou těla.¹¹⁹ Pohyby jsou tak vždy spojeny s konkrétním zvykem, či přirozeností jedince. Nemusí se však jednat o spojení myšlenky s konkrétním zatnutím jednotlivých svalů. Například při řeči, je podle Descarta šišinka spojena spíše s významem slov samotných, než s jednotlivými svaly úst, které řeč zprostředkovávají.¹²⁰

Podle Descarta se v šišince mozkové nachází také tzv. společný smysl. Ten zastřešuje všechny ostatní smysly a stává se proto jakýmsi soudcem jejich poznání, jelikož reflektuje veškeré poznatky. Je možné jej postavit do role prvotního nástroje poznávání. Vzhledem k tomu, že společný smysl sídlí v šišince a je tudíž rovněž tělesný, není zcela dokonalý a je tak neustále podřízen rozumu a pojmání mysli.¹²¹

Propojení těla a duše však nezávisí pouze na šišince, jelikož ta vykonává svou činnost za pomoci hybných duchů, kteří dle jejího určení pronikají do zbytku těla a vykonávají tak přání duše. Důležité při pochopení celého hybného procesu je uvědomění, že Descartovi hybní duchové, jež mají roli prostředníka mezi duší a tělem, nezaujímají jakýsi metafyzický post. Jsou to pouze malé částičky lidského těla a jako takové jsou zcela materiální.¹²²

Jak ale vznikají hybní duchové? Tento proces je podle Descartova mínění velmi prostý, z krve se v srdci odpojí nejjemnější a nejbystřejší částičky, které následně putují do mozkových dutin. Do mozkových průchodů, které jsou velmi úzké, však projdou jen ty nejmenší. „A právě tyto velejemné částičky krve tvoří hybné duchy; k čemuž nepotřebují projít v mozku žádnou jinou změnou, než že jsou zde odděleny od

¹¹⁹ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 60

¹²⁰ DESCARTES, R. *Vášeň duše*. s. 60

¹²¹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 32

¹²² RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. s. 111

ostatních, méně jemných částí krve“ tvrdí Descartes.¹²³ Hybní duchové tedy vznikají pouhým oddělením jemných částí, od těch hrubších, které putují do zbytku těla. Zde ovšem jejich životní pouť teprve začíná. Proto pojďme blíže prostudovat vykonávání jejich činnosti. Víme už, že se podle pohybů šišinky uvolňují směrem k údům, určeným k chtěnému pohybu. Tam se střetnou s duchy, jež jsou zde už přítomni k tomu, aby se přemístili do jednoho konkrétního svalu, čímž se daný sval smrští a vytváří tak pohyb. Po ukončení tohoto procesu se hybní duchové vracejí zpět do své výchozí pozice, což vyvolá uvolnění svalu a ukončení jeho činnosti. Většina duchů přitom zůstává rozptýlených v údech a pouze pár z nich se vrací zpět do mozku.¹²⁴

Vedení hybných duchů může být závislé také na rozdílnosti jejich částí a ruchu, jež vyvolávají. Jelikož rozdílní duchové jsou přirozeně různě objemní, či hbití a dle toho jsou šišinkou vysíláni do odlišných svalů. Jejich rozdílnost přitom pochází z různosti látek, z nichž jsou složeni. Tuto odlišnost však může způsobit i rozličný stav našich orgánů a to zejména těch, které napomáhají k tvorbě duchů. Například krev, která proudí z různých částí těla, postupuje do srdce nestejněměrně a v srdci se rozpíná odlišnou měrou, pročež je následná tvorba duchů ovlivněna stavem krve, ve kterém srdce opouští. Stejně tak je tomu i v případě, kdy je některý z mozkových pórů otevřen jinak nežli normálně, zapříčiněním smyslových nervů. Duchové se poté mohou rozptýlit do svalů jiným způsobem, v důsledku čehož je tělem pohybováno odlišně, než by bylo za běžných okolností. Tyto mimoděčné pohyby již nezávisejí na naší duši, jsou podníceny pouhou teplotou srdce, která žene proud duchů do mozku a svalů, v důsledku přirozeného uzpůsobení našeho těla.¹²⁵

¹²³ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 37 - 38

¹²⁴ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 37 - 39

¹²⁵ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 41 - 43

3 Úskalí Descartova dualismu

Descartova nekoherentní teze o odlišnosti, propojení a následného působení těla a duše však vytváří pochyby, a poskytuje tak platformu téměř monumentálních rozměrů pro výtky odpůrců i sympatizantů dualismu. Zdá se totiž, jakoby zde Descartes, ve snaze potvrdit svou teorii, zcela zapomněl na původní vymezení metody poznání. A základní pravidlo, které mělo garantovat jistotu poznání „Nepřijímat nikdy žádnou věc za pravdivou, již bych s evidencí jako pravdivou nebyl poznal (...)“¹²⁶ se tak stává pouze další neuskutečněnou utopií.

Degradace, jež se Descartes dopustil na svém smělém plánu – položit základy k universální, neomylné vědě – nezůstala nepovšimnuta ani Descartovými současníky, což dokazuje širší námitek uvedených už v samotných Meditacích o první filosofii.¹²⁷ Hlavním zdrojem námitek a zároveň epicentrem sporů je dozajista již samotná odlišnost těla a duše, na které Descartes staví své další poznání člověka, jakožto složeninu dvou od sebe odlišných substancí. Avšak ani toto primární tvrzení, které je základem karteziánského dualismu, není ušetřeno polemiky a jeho nezpochybnitelnost je tak v ohrožení.

3.1 Problematika nezávislosti substance myslící a rozprostraněné

V šestých námitkách je implicitně vyjádřena potřeba dalšího objasnění odlišnosti a možné segregace obou substancí. Je poukazováno především na nepřítomnost jasného důkazu ohledně odlišnosti těla a duše. Fakt, že můžeme myslet jednu složku bez druhé, se totiž nezdá být dostačujícím podkladem pro tvrzení, že se jedná o složky na sobě reálně nezávislé a figurující jako dvě samostatné formy existence. Naopak je možné, že odlišnost obou složek plyne z našeho vlastního pojetí substancí a je tudíž obsažena pouze v naší chápavosti.¹²⁸

¹²⁶ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 17

¹²⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 1.vyd. Praha: OIKOYMENH, 2003.

¹²⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 414

Výtky obsažené v šestých námitkách však směřují ještě k elementárnější úrovni. Napadají totiž Descartovu první jistotu a tedy tvrzení, že esencí našeho bytí je myšlení. I pokud připustíme fakt, že naše bytí může být esenciálně založeno na myšlení, nemůžeme si být stále jisti svou existencí, jelikož neznáme samotný výměr myšlení. Pokud však prokážeme, že jsme myšlením, přesto se tím nevylučují ostatní atributy, které Descartes zavrhuje. Není ale možné bez předchozího důkazu přijmout mínění, že myšlení je odlišné od tělesných pohybů. V momentě, kdy jsme si jisti pouze svým myšlením, ale neznáme veškeré jeho funkce, nelze s jistotou tvrdit, že myšlení není dokonce produktem tělesných pohybů.¹²⁹

Stejnou problematiku nalzáme i v námitkách shromážděných otcem Mersennem. A stejně jako v šestých námitkách i zde vidíme, jak předčasně byla složka myslící oddělena ode všeho tělesného. Dle zmíněných výtek totiž není nijak prokázáno, že právě tělo a jeho pohyby nejsou zdrojem myšlení a věc myslící tak může existovat bez těla.¹³⁰

Ačkoli se mohou tyto otázky zdát nemístné (vzhledem k faktu, že Descartes neodmítl existenci hmotného těla, které by bylo spojeno s esencí našeho bytí) z pohledu výše zmíněných filosofů není dostatečně důsledně prošetřeno, co vše náleží k myslící substanci. Descartes tyto otázky neponechává bez povšimnutí a jeho vysvětlení je prosté. Naši chápavostí je, podle Descarta, pojímáno mnoho věcí rozlišených, které náleží jednomu subjektu. Proto máme stejný pocit i v případě rozlehlosti a myšlení, jež jsou hlavními atributy obou substancí. Klame nás tak pouze naše vlastní zkušenost. V zápětí však dodává, že ačkoli je pro něj samotného toto poznání rozlišené, nemůže ho zajistit jiným.¹³¹ Nejedná se tak o absolutně platný důkaz, ale spíše o individuální intuici, která však nevypovídá nic o reálné odlišnosti substancí.

Dle Hobbesova tvrzení Descartes přijímá absolutně nekriticky představu, že věc myslící není věcí tělesnou. Žádný akt, myšlení nevyjímaje, však nelze pojímat bez subjektu, který tento akt vykonává. Pokud totiž založíme naši existenci na tvrzení „já

¹²⁹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 413 - 414

¹³⁰ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 122 - 123

¹³¹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 130 - 132

myslím“, tento výrok do sebe zahrne i subjekt oné činnosti. Z tohoto Hobbesova výroku vyplývá, že myšlení nelze oddělit od „nemyslicí látky“ a substance myslící se tak zároveň nutně stává i substancí materiální.¹³²

Podobné pochyby můžeme spatřit i u námitek Gassendiho. Gassendi, stejně jako jiní, v první řadě zdůrazňuje nepřítomnost jasného důkazu nezávislosti myšlení na našem těle. Pomineme-li ale problematiku závislosti myslící složky, je především nutné prokázat, že duše není sama o sobě ničím tělesným. Dokud nebude tato skutečnost podložena nezpochybnitelným důkazem, je dle Gassendiho zbytečné dokazovat závislost, či nezávislost na jiných materiálních substancích. Na rozdíl od připomínek ostatních autorů zde však Gassendi hovoří o tělesnosti duše, ve smyslu tělesnosti rozdílné od našeho těla. Ačkoli se totiž Descartes vymežil vůči atributům, které duši nenáleží, její znalost postavil pouze na úkonu, jenž produkuje (myšlení), aniž by vymezil pojem duše jakožto substance. Gassendi proto nepožaduje důkaz nezávislosti duše na těle, ale důkaz, že duše není sama tělesem odlišným od našeho těla.¹³³

Nejprve se zaměříme na Descartovu reakci k Hobbesově argumentu nutnosti substance. Připouští zde, že subjekty lze pojímat jako substance, ovšem pouze v metaforickém slova smyslu. Z pojmu substance však nelze logicky odvodit, že strůjcem aktu musí být nutně tělesná substance. Tudíž mohou akty náležet k substancím tělesným, nebo myšlenkovým. A substancí, ve které spočívá tato druhá kategorie aktů, nazýváme věci myslící. Jelikož je zde pojem tělesných a myšlenkových aktů postaven do vzájemné opozice (která je však zřejmě vyvolána pouhou intuicí, závislou na předpokladu opozice světa tělesného a duševního, nelze myslet, že by akty myšlení náležely k tělesné substancí a tudíž tato substance nemůže být materiální.¹³⁴

U odpovědi na Gassendiho námítky je Descartes nucen k obhajobě nehmotné duše, nezávislé na existenci libovolné tělesné formy. Descartes se zde drží své zásady o přijímání jasného poznání a vylučování zbylých faktů. Při tomto procesu dle něj není nutné hledat důkazy nepravdivosti nepřijatých faktů, jelikož naše znalost se již skládá

¹³² DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 172 - 173

¹³³ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 336 - 340

¹³⁴ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 174 - 176

pouze z rozlišených poznatků, které jsme přijali. K odmítnutí jiných není potřeba záporných důvodů. A tak všem poznatkům, které neprošly sítím metodické skepse, náleží automaticky punc nepravdivé zkušenosti.¹³⁵

Poznatky, které prošly skepsí a přijímáme je tak za pravdivé, je dále možné poznat právě podle jejich vlastností. K poznání dané substance není dle Descarta třeba více, než znát její atributy. Čím více atributů přitom známe, tím jasnější výměr substance získáváme a zároveň lépe chápeme její přirozenost. V tomto smyslu nám mysl musí být nutně nejznámější, jelikož vše co poznáváme, poznáváme skrze ni. A tak nám každý poznatek přináší zároveň poznání o mysli samé a o tom, co je schopna nahlížet a pojímat chápavostí. S ohledem na skutečnost, že při zkoumání atributů mysli nebyl nalezen atribut náležící hmotě, je proto zbytečné a bezvýsledné předpokládat, že by mysl mohla být jakkoliv tělesná a zkoumáním onoho se tedy není třeba zabývat.¹³⁶

V obou výše rozepsaných námitkách můžeme spatřit, že hlavním zdrojem nepochopení zmíněných autorů je již samotný systém jejich smýšlení. Pro Hobbese, jakožto nominalistu, je totiž nemožné přijmout představu esence bez hmotné existence. Proto v Descartově paradigmatu naprosto postrádá těleso, ke kterému by se vztahovaly činnosti duše. Zcela v opozici k Descartově tezi tak tvrdí, že myšlení nelze oddělit od matérie, to však pouze kvůli jeho předpokladu materiálního jsoucná. Stejně tak i požadavek na důkaz imateriálnosti ducha, dle Gassendiho „ani být dokázán nemůže, neboť za prvé jasnost a rozlišenost idejí, na nichž se nějaký soud zakládá, neimplikuje skrytě jeho objektivní platnost, a za druhé poznání, jehož subjektem může být myšlení, rozhodně není jasné a rozlišené.“¹³⁷ Jádrem problému mezi Descartem na jedné straně a Gassendim s Hobbesem na druhé straně je fakt, že oba filosofové se staví proti Descartově apriorismu jistým druhem empirismu a proti dualismu zase monistickým materialismem. Jejich názory a pojmání světa jsou jednoduše v takové opozici, že nemohou ani správně pochopit argumenty své protistrany.¹³⁸

¹³⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 353 - 356

¹³⁶ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 386 - 388

¹³⁷ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu.* s. 122

¹³⁸ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu.* s. 124

Přestože se Descartova argumentace místy jeví spíše jako rétorický souboj, bez jasného dokládání zřetelných podkladů, je důležité si uvědomit, že Descartes operuje s důkazy na metafyzické bázi, jenž nelze pojmout pomocí empirické evidence. Z jeho důkazů je však zřejmá snaha o prokázání kategorické, reálné odlišnosti (tedy že neexistuje jedna substance ve druhé a není v ní tak obsažena jakožto v subjektu), nikoliv však existenciální reálné odlišnosti.¹³⁹ Přestože se Descartes snaží odlišit tělo a duši i na existenciální úrovni, z následujících úvah o propojení obou substancí se jeví jako pravděpodobnější, že jeho snahy jsou vázány pouze na dokázání odlišnosti těla a duše, nikoliv na nezávislost těchto dvou substancí v reálném světě. Descartes se nepokouší podat doklad o neexistenci těla, můžeme proto prohlásit, že tělo se na krátký moment pouze stalo obětí metodické skepse. Jelikož z prvotního poznání cogito ergo sum vychází pouze jistota myslící substance, neboli res cogitans, která v sobě neobsahuje žádné tělesné atributy, je nutné přijmout, že materiální věci a tudíž ani důkaz existence tělesné substance, v rozlišeném pojmu substance myslící neexistuje. Proto Descartes alespoň při tomto kroku nešetří snahou reálně odlišit své já od těla, jehož existence je v daném momentě zpochybněna.¹⁴⁰

Hobbes s Gassendim však nejsou jedinými, kteří zpochybnili distinkci těla a duše. Arnauld sice nepopírá první bod Descartova neochvějného vědění, ale poukazuje na nepřítomnost jasného důkazu ohledně různosti těla a duše, čímž se Descartovi otevírá prostor pro chybování ve smyslu nekritického přijetí zmíněného faktu. Říká totiž, že když Descartes prokazuje reálnou odlišnost, přičemž je mu zřejmé, že se skládá ze substance myslící a rozlehlé, které jsou ze své podstaty neslučitelné, tato teze se nezdá být natolik jasnou, aby mohla zůstat bez předchozího důkazu. Arnauld tak, stejně jako předchozí autoři, vyslovuje požadavek na prokázání reálné odlišnosti. Pokud však takový důkaz nelze zprostředkovat, je dle jeho mínění pravděpodobné, že jsme schopni pouze nabýt znalost sebe sama bez znalosti těla. Stále si však nemůžeme být jisti jeho vyloučením ze své esence. To, že nevíme, co vše k nám náleží, může být

¹³⁹ ALMOG, J. *What am I? Descartes and the Mind-Body Problem*. s. 70

¹⁴⁰ RÖD, W. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. s. 101

pouhým dokladem naší neznalosti, nikoliv absolutním důkazem o neexistenci těla. Nemůžeme být naopak pouze věcmi rozlehlými, jimž náleží atribut myšlení?¹⁴¹

Skutečnost, že v myšlení nenazíráme rozlehlost, neznamená, že samo myšlení nemůže být rozlehlé, protože by bylo domýšlivé myslit si, že naše myšlení je měřítkem pravdy.¹⁴² Jak je uvedeno v šestých námitkách, známe přeci těla nemyslicí, tedy všechny neživé předměty a poté těla myslící, mezi která patří například zvířata. Jak lze i přes tento fakt vyvodit závěr, že těla nejsou schopna myšlení?¹⁴³

Pro kartesiánský dualismus jsou problematické nejen tyto otázky, ale i samotné Descartovy odpovědi. Ačkoliv se Descartes snažil oprostít ode všech základních znalostí, stále předpokládá obecnou platnost logických struktur, ze kterých vyvstávají jeho odpovědi. A tak ze skutečnosti, že jsme schopni být s něčím samostatně, vyvozuje závěr, že ke své existenci nepotřebujeme nic jiného. Z čehož vyplývá, že pokud jsme schopni akceptovat existenci duše nezávisle na existenci těla, nemůže tělo logicky patřit k esenci duše.¹⁴⁴ Veškeré pozorování přitom realizujeme pouze svou myslí, proto je dle Descarta bezpodmínečně nutné považovat ji za měřítko pravdivosti věci, kterou myslí nahlížíme.¹⁴⁵

Obdobně se Descartes vypořádává i s argumentem myslících těl. Přiznává existenci těl nemyslicích i myslících, ale zákonitost usuzování o nich otáčí ve svůj prospěch. Hlavním argumentem se tak stává existence nemyslicích těl. Pokud totiž s jistotou víme, že taková těla existují, tím spíše je jisté, že mysl musí spočívat v něčem jiném, netělesném. Omyl teze myslících těl vychází podle Descarta především z toho, že člověk je složeninou těla a mysli. A přestože lidská těla nemyslí, dochází u nás k myšlení, které může vyvolávat klamný dojem myslící hmoty. Subjekt myšlení je tak pojímán jako jednoduché jsoucno samo o sobě, stejně tak jako subjekt rozlehlosti. A právě z tohoto důvodu musí být jsoucno zároveň myslící i rozprostraněné, jsoucno složené. To že jsou tyto substance spojené, však neznamená,

¹⁴¹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 199 - 204

¹⁴² DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 207 - 208

¹⁴³ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 420

¹⁴⁴ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 220 - 222

¹⁴⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 207

že jsou totéž. Naproti tomu, když vidíme jednu bez druhé, jako v případě nemyslicích těles, jedná se dle Descarta o jasný důkaz jejich odlišnosti.¹⁴⁶

S argumentem myslících těles odlišných od člověka však nastává další svízel. Jelikož Descartes tvrdí, že oduševnělý pohyb do našeho těla přináší duše, zůstává nevysvětleno, jak mohou být bytosti nemající duši, schopny vykonávat i pohyby, které jsou v mnohém podobné oduševnělým hnutím člověka? Znamená to snad, že stejně jako lidská duše může existovat bez těla, i naše tělo by bylo schopno vykonávat svou funkci bez duše?¹⁴⁷

Descartes objasňuje svízel ohledně myslících zvířat doplněním popisu smyslového vnímání. Dle jeho názoru se vnímání dělí mezi 3 stupně, z nichž první spočívá v ovlivňování okolních těles, a právě tuto schopnost máme společnou se zvířaty. Proto jsou schopny hybnosti a někdy se také může jejich pohyb jevit důmyslným, přestože není veden rozumem. To je však způsobeno pouze naší slabostí projektovat do okolních těles vlastní emoce.¹⁴⁸

Argument existence nemyslicích živých těl však zůstává bez zásadního vysvětlení. Nelze si přitom nepovšimnout, že tento nevyřešený dualistický oříšek se v různých variacích objevuje až do dnešní doby. A to například v podobě Chalmersova zombie argumentu (který v jistém smyslu navazuje na Descartovo vytvoření autentické kopie člověka, bez přítomnosti duše)¹⁴⁹ a vytváří tak filosofická zombie, která se fyzicky nikterak neliší od stavby člověka. Chalmersův argument ve své nejjednodušší podobě předpokládá myslitelnost nevědomých zombie, čímž je (stejně jako u Descartova argumentu myslitelnosti samostatné duše) podnícena jejich reálná možnost.¹⁵⁰

Pokud však vezmeme v potaz pozdější pohled integračního dualismu, který je umírněnější alternativou dualismu karteziánského, je ale reálná samostatnost subjektů vyloučená. Dle této kategorické koncepce nezávisí pravé propojení subjektů na

¹⁴⁶ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 441 - 445

¹⁴⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 413 - 414

¹⁴⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 425 - 427

¹⁴⁹ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 35

¹⁵⁰ CHALMERS, D. J. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. s. 95

izolovaných existencích. Naopak mnoho subjektů je existenciálně, vzájemně závislých a jejich přirozeností se tak stává koexistence. Ačkoliv tato forma dualismu připouští nezávislost esencí, totální existenciální nezávislost jakou popisuje Descartes při deskripci nezávislosti těla a duše, v reálném světě subjektů neexistuje. Existenciální závislost na věcech, s nimiž koexistujeme, je totiž známkou skutečného bytí. Tuto relaci je možno vztáhnout i na spojení těla a duše a proto je nutné uvědomit si, že konkrétní lidské tělo je existenciálně závislé na specifické lidské duši.¹⁵¹

I v případě, kdy přijmeme Descartův radikální dualismus spolu s bezpodmínečnou odlišností subjektů a smíříme se tak s možností nezávislosti těla a duše, námaha dualismu zde stále zdaleka nekončí. Objasněním odlišnosti obou substancí se dostáváme pouze do poloviny cesty k předem vytyčenému cíli, který káže prokázat propojení těla a duše. Jejich rozdílnost proto musí být stanovena tak, aby mohly být spojeny v jediném subjektu neboli lidské bytosti. Tato protikladnost cílů vyvolala však ještě rozsáhlejší vlnu nepochopení. Jelikož pro mnohé nemohou být dvě natolik odlišné substance spojeny jakoukoliv myslitelnou cestou. S jakým úspěchem se Descartovi podařilo sloučit tyto protikladné snahy, se tak stává tématem dalších diskuzí.¹⁵²

Důležitou, ale doposud nevyjasněnou otázkou proto zůstává: jak je duše propojena s tělem? Abychom mohli najít adekvátní odpověď, musíme však předem prošetřit otázky ohledně mysli samotné, jelikož její výměr není stále zcela zřetelný.

Dle Arnaulda je nelogický už základní výměr mysli, jakožto neustále myslící substance. Myšlení je pouze atributem mysli, stejně tak jako je dělení atributem těla. Pokud připustíme tuto ekvivalenci a fakt, že tělo se nepřetržitě nedělí, ačkoliv dělení je jeho vlastností, ani myšlení nemusí duše vykonávat neustále, jak tvrdí Descartes.¹⁵³

Descartes na tuto námitku odpovídá v duchu svého paradigmatu. Mysl dle něj nemůže polevit ve své činnosti, jelikož myšlení zakládá její esenci. Není pouze jedním z rysů jejího bytí. Proto je dle něj možné odvodit, že myšlení není něco, co by mysl

¹⁵¹ ALMOG, J. *What am I? Descartes and the Mind-Body Problem*. s. 99 - 102

¹⁵² ALMOG, J. *What am I? Descartes and the Mind-Body Problem*. s. 59

¹⁵³ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 186 - 188

mohla vykonávat, ale něco co vykonávat musí, neustále a bezpodmínečně. Jelikož bez myšlení není její existence platná.¹⁵⁴

V jistém smyslu tak dodržuje zásadu bezpředsudečnosti, jelikož výkon myslí pojmal vlastní zkušeností. Pokud uznáme za možné, že myšlení je úkon, na kterém se mysl zakládá, přesto však není kromě subjektivního intuice žádný jasný důkaz o tom, že mysl nevykonává tuto činnost neustále. Její neustálý výkon se proto stává pouhým předpokladem, který je pro Descarta prostředkem k dosažení předem vytyčeného cíle.

Tímto tvrzením dává Descartes Arnauldovi prostor k jinému, ne však odlišnému tázání. Pokud je totiž mysl neustále činná, jak je možné, že si nejsme zpětně vědomi výkonů vlastní myslí v období, kdy jsme byli nemluvnaty? Pokud si nejsme bezpodmínečně vždy vědomi svých myšlenkových pochodů, musí být tudíž chybné i prvotní poznání, tedy existence myslí, jelikož bylo založeno na nepřetržitém výkonu této substance a naší reflexi oné činnosti. Nemělo by v ní tudíž být nic, čeho bychom si nebyli aktuálně vědomi. Avšak pro příklad činnost živočišných proudů, kterými mysl řídí pohyby těla, nemohou vycházet z myšlenek, jelikož si těchto pohybů nejsme vědomi ani v pozdějším věku. Není tedy možné, aby tělem pohybovalo něco odlišného od myslí?¹⁵⁵

Zde už Descartes nabízí pouhé spekulace o znalostech a slabinách myslí, které překrývají jeho pokus o jistou vědu hávem pochybné, intuitivní dedukce. Připouští totiž, že si nejsme přesně vědomi výkonů, jakými duše vysílá živočišné proudy. Jedná se však výhradně o sklon vůle k daným pohybům. Mysl tudíž nemusí znát uspořádání těla, stačí jí pouze znalost jednoty myslí a těla, pomocí které ovlivňuje tělesné pohyby.¹⁵⁶

Arnauld ale není samotný, komu nestačil výměr duše, jenž Descartes položil v meditacích. Gassendi ve svých námitkách nepokrytě poukazuje na skutečnost, že Descartes nevypověděl o myslí nic kladného, krom výčtu jejích úkonů a atributů: Gassendi namítá: „Co se pak týče ideje tebe samé, není třeba nic dodávat k tomu, co

¹⁵⁴ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 192 - 194

¹⁵⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 215

¹⁵⁶ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 221 - 222

již bylo řečeno, to zvláště ke Druhé meditaci. Z toho totiž vyplývá, že k jasné a rozlišené ideji sebe samé ti schází tolik, že se zdá, jako bys neměla vůbec žádnou. Poznáváš totiž sice, že myslíš, ale nevíš, co jsi ty, která myslíš, za věc. Je tedy znám pouze úkon, avšak zůstává ti skryto to hlavní, totiž substance, která koná.“¹⁵⁷

Nesporně také chybí určení umístění duše. Proto přichází na řadu otázka, kde konkrétně mysl je. Překrývá se snad duše s prostorem těla a je tak obsažena v něm celém? Má snad mysl tvar těla, s nímž je propojena?¹⁵⁸ A pokud ne, proč nemůže být vyměřena tvarem těla? Nebo je snad mysl obsažena v šišince mozkové, když je tento orgán jediným, kde se dle Descarta mysl střetává s tělem? A i kdyby byla obsažena pouze v tomto nepárovém orgánu a ne v celém těle, zaujímal by jistý, ačkoliv malý prostor a stala by se tak sama rozlehlou. Pokud však mysl opravdu nenáleží přívlástek rozprostraněnosti a není tak obsažena v podvěsku mozkovém, jak je možné, že s ním hýbe, přestože sama nemá tělo, kterým by působila na jiná tělesa? A pokud nemá tělo a tudíž ani části, jak může být propletena s tělem? Mezi vzájemně se ovlivňujícím přeci musí nutně existovat nějaký poměr - je však vůbec možný poměr mezi tělesným a netělesným? A co teprve poměr mezi hybným a nehybným? Vždyť duše nemůže být nehybná, pokud je příčinou pohybu těles.¹⁵⁹

Klíčovou otázkou tak není kde, nebo jak přesně duše hýbe tělem. Ale jak mohou dvě natolik odlišné substance vzájemně interagovat?¹⁶⁰ V Hyperaspistových námitkách, podobně jako v reakci na odpovědi ke Gassendiho výhradám, vidíme zřetelnou disonanci s Descartovým výkladem vzájemného ovlivňování substancí. Už samotná představa, že mysl je sjednocena s rozlehlým tělem natolik, aby v něm mohla nechávat vtištěné stopy, je nejen pro výše zmíněné filosofy nemyslitelná.¹⁶¹

Problematika vzájemného působení je bezesporu zapříčiněna tím, co Almog nazývá „too much/too little dilemma“¹⁶² Pokud totiž prokážeme existenci těla a duše, jakožto absolutně nezávislých substancí natolik silně, že ji můžeme považovat za

¹⁵⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 338

¹⁵⁸ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 260 - 261

¹⁵⁹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 338 - 340

¹⁶⁰ <http://plato.stanford.edu/entries/dualism>

¹⁶¹ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 399 - 401

¹⁶² ALMOG, J. *What am I? Descartes and the Mind-Body Problem*. s. 60

reálnou, dokázali jsme až příliš mnoho. V případě, že se tak stane, nebudeme již znovu schopni spojit tato dvě samostatná jsoucna v jednotu, jakou je skutečná lidská bytost. Pokud se však naproti tomu pokusíme neodchylovat od jednoty bytí a budeme lidskou bytost brát primárně jako celek, nejsme schopni žádnými myslitelnými experimenty dokázat, že se jedná o dvě odlišné substance, které mohou reálně existovat jedna bez druhé.¹⁶³

Descartes se snaží tuto nesnáz obejít pomocí pojmu mohutnosti těla a duše. Na otázky Alžběty Falcké, týkající se propojení substancí, naznačených v dopise z 21. května 1643, Descartes odpovídá popisem fenoménu mohutnosti. Charakterizuje jej jako jediný pojem pro spojení mezi tělem a duší, skrze který duše uvádí tělo do pohybu a naopak i tělo vysílá afekty k duši. Skrze mohutnost tedy vychází z duše takzvaná niterná hnutí, jenž jsou zdrojem oduševnělých pohybů těl. Komplikace při pochopení působení těla a duše jsou přitom dle Descarta zapříčiněny tím, že tento vztah zaměňujeme za představu působení dvou fyzikálních těles. V důsledku čehož máme tendenci připisovat duši látku a rozprostraněnost.¹⁶⁴

Descartes se tak opět snaží obhájit tezi, podle které může být mysl sjednocena s tělem, aniž by sama byla rozlehlá. K pohybování ostatními věcmi (včetně těla) není dle jeho názoru nutné disponovat vlastní hmotnou schránkou.¹⁶⁵ Na podporu tohoto tvrzení, které sehrává základní roli v koncepci dualismu, využívá argument tíhy jakožto zemské přitažlivosti. Přestože tato síla nezaujímá žádný prostorový výměr, působí na naše tělo, aniž by se ho jakkoliv fyzicky dotýkala. Descartes se tak snaží prokázat, že ke vzájemnému působení dvou těles není nutná stejnorodost substancí a podobný vztah jako u tíhy se může skrývat i v interakci těla a duše.¹⁶⁶

Za epicentrum dění při průběhu působení těla a duše, jak již víme, označuje Descartes šišinku mozkovou, kde se střetává činnost obou nestejnorodých substancí. Svou představu ohledně přesného průběhu ovlivňování tělesných pochodů, spolu s detailním popisem tohoto procesu, Descartes podal zejména ve *Vášnách duše* a také v

¹⁶³ ALMOG, J. *What am I? Descartes and the Mind-Body Problem*. s. 60

¹⁶⁴ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 22 - 23

¹⁶⁵ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 389 - 290

¹⁶⁶ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 441 - 442

dopisech Alžbětě Falcké. I přes veškeré jeho snahy ospravedlnit tento vnitřní systém člověka, však řešení v podobě šišinky mozkové působí, jako poslední hřebík do rakve karteziánského dualismu. Hlavní komplikací Descartova řešení je především fakt, že šišinka mozková je neustále součástí těla, a tudíž je tvořena látkou. Jak poukazuje Gassendi, ve fyzikálním vesmíru řídicím se fyzikálními zákony může jedno těleso ovlivňovat pouze jiné těleso. Stejně tak, připustíme-li, že duše se s tělem střetává v části mozku, jež pojmem jako matematický bod, nikoliv jako hmotnou část těla, tak ani nedosáhneme řešení. Jelikož tento bod není reálný, a tak jeho působení na ostatní části těla přináší stejnou obtíž.¹⁶⁷

Nevyřešený problém, týkající se působení imateriálního na materiální, tak Descartes šišinkou mozkovou nevyřešil, pouze jej zmenšil ve fyzikálním měřítku, nikoliv však v tom filosofickém. A spolu s připuštěním teze, dle které je možné, aby imateriální pohnulo materiálním, neúmyslně popírá i samotné zákony fyzikálního vesmíru. Ve své podstatě totiž tvrdí, že fyzikální zákony, které pro něj doposud v rámci mechanistického vesmíru platily absolutně, jsou nyní podřízeny našim rozhodnutím, jelikož každé rozhodnutí myslí o pohybu tělesa je popírá.¹⁶⁸

3.2 Problematika afektů duše, jejichž příčina se nachází v těle

Descartes, jak bylo ukázáno v předchozích kapitolách, klade důraz na oduševnělost lidského pohybu. Ovládání tělesných pohybů člověka přičítá výhradně duši, bez které bychom se degradovali na pouhé nástroje, neschopné reflexe vlastního konání. Jak dokládá jeden z prvních dopisů Alžbětě Falcké, Descartes považuje za hlavní chybu Aristoteléské filosofie předpoklad, že každý předmět má v sobě obsaženou mohutnost vytvářet pohyb a je si zároveň vědom své aktivity. Tento princip však platí pouze u lidské bytosti, jelikož jako jediná disponuje duší.¹⁶⁹

¹⁶⁷ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi.* 339 - 341

¹⁶⁸ ŠVEC, O. *Novověké pojetí filosofie.* (přednáška) Hradec Králové :UHK, 05.03.2012

¹⁶⁹ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké.* s. 23 - 26

Ze zmíněného přesvědčení není složité nahlédnout Descartovu představu o rozdílu hybnosti, vedenou duší, a hybnosti, vedenou uspořádáním tělesa. Naskýtá se však otázka spojená s problematikou vědomého ovládní tělesné schránky. Pokud připustíme, že lidská hybnost je výhradně vědomá a tudíž vychází z duše, mysl by měla být schopna neustále reflektovat veškeré úkony, jenž tělo provádí. Avšak existují mnohé běžné úkony, s nimiž jsme se již střetli v Arnauldových námitkách proti působení těla a duše, kterých si nejsme aktuálně vědomi, ačkoliv je naše tělo vykonává (např. dýchání, mrkání, etc.).¹⁷⁰ Není potom předčasné a nepodložené tvrzení, že jsme odlišní od zvířat, když Descartes staví naši odlišnost na vědomém jednání, kterému však nepopíratelně schází absolutní platnost?

S výhledem možnosti na bezděčné jednání těla, neovlivněného duší se tak dostáváme k problematice afektů nepodřízených rozumu, zároveň však ovlivňujících tělo i duši. Jak by řekl Descartes, člověk by bez duše byl stejným automatem, jako zvířata či jiná živá stvoření.¹⁷¹ Jeho nadřazenost vyvstává až z vložení rozumu do nemyslicího těla, které je provedeno Bohem a spojuje nás s jeho dokonalostí.¹⁷² Jak je potom ale možné, aby byl člověk schopen jednat nejen v běžných úkonech, ale provádět i bezprostřední reakce na vyvstalou situaci bez vedení rozumu? Bezprostřední pohyby se tak dostávají do centra tázání. Nejsou totiž volními úmysly, zároveň ale nejsou ani slepými pudy, jelikož bezděčný pohyb vztažený k jedné, konkrétní situaci se může s každým jednotlivcem lišit. Je tak nutné připustit nejen fakt, že veškerý důmyslný pohyb v nás není veden pouze myslí a že naše těla jsou schopna samostatně uvědomělé existence stejně dobře jako duše. Ale také skutečnost, že těla nemohou být pouhými mechanismy ovládanými uzpůsobením orgánu, protože potom by byly procesy každého jednotlivce naprogramovány na stejnou automatickou činnost a naše bezděčné pohyby by se nikterak nelišily.

Descartes by na vyvstalou situaci jistě bryskně zareagoval tvrzením, že pohyb samotný nevychází z duše, nýbrž z těla. Jelikož vše co náleží i jiným neživým tělesům,

¹⁷⁰ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 215

¹⁷¹ DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. s. 42 - 43

¹⁷² BRISVILLE, J. C. Rozhovor pana Descarta s mladým panem Pascalem [rozhlasová hra]. Režie: Vondrovic T. ČR Vltava, 22.9.2011, natočeno 2011.

nemůže logicky pocházet z duše.¹⁷³ Mysl tedy nepohybuje s tělem bezprostředně, pouze jej řídí jako stroj. Jisté samovolné pohyby tak mohou být zcela nezávislé na duši.¹⁷⁴ S tímto výrokem Descartes zároveň přiznává, že tělo je schopno samostatného bytí na úrovni zvířecí existence. A veškeré mimoděčné pohyby jsou vytvořeny pouze proudem duchů poháněných teplotou srdce, bez závislosti na duši. Descartes tak připouští afekty, nepodléhající rozumu, ale působící na duši. Příkládá i popis průběhu tohoto působení. Afekty neboli vášně, pod které řadí vše krom volních aktů, jsou dle jeho mínění vytvářeny působením těla na duši. Konkrétně vyvolají tyto afekty vjem v mozku, čímž pohnou šišinkou mozkovou, která následně vyše fluidum do nervů a svalů.¹⁷⁵

Duše je přitom schopna ovlivnit pouze důsledky afektů, nikoliv afekty samotné a to výlučně do té míry, do jaké je spojena s tělem.¹⁷⁶ Její jedinou obranou se tak stává zastavení veškerých tělesných pohybů, které afekty vyvolávají. Průběh tohoto konání si můžeme představit jako souboj těla s duší, které působí ve stejnou chvíli, opačnými směry na šišinku. Podle Descarta v nás tento souboj mylně vyvolává dojem, že duše chce i nechce zároveň a vytváří tak prostor k chybování v podobě dělení duše na nižší a vyšší část.¹⁷⁷ Nelze si však nepovšimnout, že těmito tvrzeními se nevysvětluje individuální odlišnost bezprostředních reakcí, která je zřetelným příznakem nedostatečnosti Descartova vysvětlení.

¹⁷³ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 32 - 33

¹⁷⁴ DESCARTES, R. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 229 - 230

¹⁷⁵ DESCARTES, R. *Dopisy Alžbětě Falcké*. s. 75 - 77

¹⁷⁶ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 122

¹⁷⁷ DESCARTES, R. *Vášně duše*. s. 61 - 64

Závěr

Ve své práci jsem důkladně přezkoumala Descartovi teorie obsahující téma esenciální rozdílnosti těla a duše. Následně jsem vyšetřila jeho snahy o znovu propojení těchto dvou substancí v jedinou celistvou bytost, neboli člověka. Po tomto bádání jsem určila základní slabiny Descartových teorií, týkající nejen problematiky propojení imateriálního a materiálního jsoucna, ale již samotné podstaty dvou od sebe rozdílných světů.

Za primární zdroj komplikací karteziánského dualismu považuji především po jeho přezkoumání nekritické přijímání elementárních pravd, týkajících se duševních atributů. Ačkoliv se Descartes na počátku svého zkoumání zavázal k metodické skepsi, jeho poznání je již od základu intuitivně ovlivňováno požadovaným cílem, pocházejícím z Descartova přesvědčení. Tato „Achillova pata“ karteziánského dualismu dále exponenciálně rozšiřuje pole své působnosti spolu s vytvářením jednotlivých tezí o složené podstatě člověka. A dává tak Descartovi prostor k přijetí odlišnosti těla a duše bez kritického zkoumání, pouze na základě jejich oddělené myslitelnosti. Za ještě podstatnější, avšak neméně kontraproduktivní řešení problému propojení substancí, považuji ustanovení šišinky mozkové, jakožto odpovědi na otázku působení imateriální duše na materiální tělo. Šišinka však tuto signifikantní problematiku neřeší, pouze jej zmenšuje ve fyzikálním měřítku. Otázka působení dvou substancí z rozdílných sfér tak zůstává otevřena.

Na základě zkoumání těchto úskalí musím říci, že Descartova snaha objasnit veškerá témata, obsahující zdroje výše zmíněných sporů, bohužel nebyla dostačující, jelikož ve většině případů podkládá konkrétní neprokazatelnou tezi pouze dalšími nepodloženými argumenty, založenými na vlastní intuici a obhájené výlučně díky vlastní rétorické zdatnosti.

Hlavní Descartovu slabinu proto vidím v libovolném přizpůsobování metodické skepse. Kdyby vytrval a nové poznatky vytvářel výhradně pomocí původně vytyčené

metody, jeho způsob poznání by byl nenapadnutelný. Otázkou však zůstává, zda by ho tato metoda ve své čisté formě dovedla k pravdám, které by vypovídaly ve prospěch dualismu, nebo zda by ho odklonila k závěrům zcela odlišným.

Ačkoliv se zdá, že karteziánský dualismus vytvořil více otázek než na které je schopen odpovědět, zůstává pravdou, že bez jeho přítomnosti by moderní člověk nebyl schopen vnímat přírodu jako mechanismus, řídicí se prostými fyzikálními zákony. Vedlejším efektem mého zkoumání se tak stalo, že Descartův hlavní přínos nevidím v koncepci dualistické teorie, která se pod tíhou námitek přizpůsobuje své kritice, ale spíše v metodě, kterou Descartes vytyčil, jelikož tento racionální a analytický způsob uvažování zásadně ovlivnil běh dějin.

Prameny a literatura

Prameny

ARISTOTELÉS. *O duši*. 2. vyd. Přeložil Antonín KRÍŽ. Praha: J. Laichter, 1942, 240 s.

DESCARTES, René. *Dopisy Alžbětě Falcké*. 1. vyd. Editor Petr Horák. Brno: Petrov, 1997, 141 s. ISBN 8072270141.

DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii ; Námitky a autorovy odpovědi*. 1. vyd. Překlad Petr Glombíček, Tomáš Marvan, Pavel Zavadil. Praha: Oikoymenh, 2003, 535 s. ISBN 807298084x.

DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. 3. Vyd. přel. V. Szathmáryová-Vlčková ; dosl. a pozn. J. Patočka. Praha: Svoboda, 1992, 67 s. ISBN 0-205-0216-5.

DESCARTES, René. *Vášeň duše*. Přeložil: Ondřej Švec. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2002, 182 s. ISBN 80-204-0963-7.

Literatura a internetové zdroje

ALMOG, Joseph. *What am I?: Descartes and the mind-body problem*. Oxford: Oxford university press, 2002. ISBN 9780195177190.

BRISVILLE, Jean-Claude. *Rozhovor pana Descarta s mladým panem Pascalem*[rozhlasová hra]. Režie: Vondrovic T. ČR Vltava, 22. 9. 2011, natočeno 2011.

Dualism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online]. 19. 8. 2003 [cit. 2015-04-12]. Dostupné z WWW: <<http://plato.stanford.edu/entries/dualism/>>.

CHALMERS, David John. *The conscious mind: in search of a fundamental theory [online]*. New York: Oxford University Press, 1996 [2015-02-08]. Dostupné z WWW: <<https://keychests.com/item.php?v=zmgrwegtpmg> >.

RÖD, Wolfgang. *Novověká filosofie I. Od Francise Bacona po Spinozu*. Vyd. 1. Překlad Jindřich Karásek. Praha: Oikoymenh, 2001, 383 s. ISBN 8072980394.

RYLE, Gilbert. *The concept of mind [online]*. New University of Chicago Press ed. Chicago: University of Chicago Press, 2002 [2015-02-08]. Dostupné z WWW: <<https://archive.org/stream/conceptofmind032022mbp#page/n0/mode/2up> >.

ŠVEC, O. *Novověké pojetí filosofie*. (přednáška) Hradec Králové: UHK, 05. 03. 2012.

TRETERA, Ivo. *Nástin dějin evropského myšlení: od Thaléta k Rousseauovi*. 5. vyd. Praha: Paseka, 2006, 374 s. ISBN 8071858196.